

Vaateid Stalini aja tudengite argiellu: Viie Põrsa Kolhoos ja Katanga

ANU KANNIKE

Elu Stalini-aegses Nõukogude Eestis on pärvinud uurijate huvi peamiselt sovetiseerimise mehhanismide, institutsionaalsete muutuste ja repressioonide aspektist. See vaatepunkt on valdav ka sõjajärgseid ülikoole puudutavates uurimustes.¹ Käsitlused üksikute erialade või teaduskondade ajaloost varasel nõukogude perioodil² puudutavad pigem akadeemilist tegevust, õppejõude ja õppekavasid, sestap kajastub neis üliõpilaste vaatepunkt toimunule põgusalt. Nõukogude aja alguse igapäevaelu kultuurilooliste ülevaadete³ ja üksikute analüüside⁴ kõrval on noortekultuuri piirjooni vaid visandatud.⁵ Tartu Riikliku Ülikooli (TRÜ) tudengite eluolu 1940.–1950. aastail

Anu Kannike, PhD, vanemteadur, Eesti Rahva Muuseum, Muuseumi tee 2, 60532 Tartu, anu.kannike@erm.ee

- ¹ T. Tannberg. Tartu Riiklik Ülikool pärast 1950. aasta märtsipleenumit: julgeolekuorganite sissevaade. – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXXIII, 2004, lk 115–131; T. Tannberg. Tartu Riiklik Ülikool julgeolekuorganite huviorbiidis 1950. aastal. – Ajalooline Ajakiri 2019, 2 (168), lk 265–290; L. Raid. Vaevatee. Tartu Ülikooli kommunistlikus parteipoliitikas aastail 1940–1952. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1995; A. Rahi-Tamm. „Conflicts are the Core of Social Life“. Fomenting Mistrust at the Tallinn State Conservatory in the 1940s–1950s. – The Secret Police and the Soviet System: New Archival Investigations. Toim. M.-D. Fox. University of Pittsburgh Press, 2023, lk 186–219; E. Tammiksaar. Eestikeelse Tartu ülikooli esimene aastasada. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2023.
- ² Nt E. Russow. Eesti arheoloogia ideoloogiate ristteel. Rahvusteadus 1940. aastate esimesel poolel kommunistliku ja natsionaalsotsialistliku võimu tuultes. – Tuna 2021, 3, lk 53–73; E. Tammiksaar. Eestikeelse Tartu ülikooli esimene aastasada; Tallinna Tehnikaülikool 1918–2018. Toim. T. Liibek, V. Mägi, T. Hiio. Tallinn: TTÜ kirjastus, 2018; K. Lust. „Terava kriitika ja enesekriitika korras...“ Allumisest ja vastupanust Tartu ülikooli sovetiseerimisele õigusteaduskonna näitel (1944–1953). Akadeemia 2010, 5, lk 841–875; P. Järveld. Eesti õigusteaduse ja õigushariduse ajalugu. *Historia iuris Estoniae*. Tallinn: Argo, 2015.
- ³ A. Kannike. Argikultuur nõukogude ajal. – Eesti Rahvakultuur. 2. täiend. tr. Toim. A. Viires, E. Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008, lk 541–548; A. Kannike, L. Vahtre. Eesti eluolu 100 aastat. Tallinn: Post Factum, 2018.
- ⁴ Nt E. Kalmre. Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus. Pärimuslooline uurimus kannibalistlikest kuulujuttudest. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2007; H. Pärdi. Sundkollektiviseerimine ja taluajastu lõpp Eestis. Maarahva „uus elu“ Stalini ajal. – Suutsutare 8. Valitud artiklid. Eesti Vabaõhumuuseum, 2022, lk 10–71.
- ⁵ E. Värv. Noored 1950.–1960. aastate Eesti NSV-s. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 49, 2006, lk 11–48; E. Värv. Nõukoguliku noortekultuuri kujunemine. – Eesti rahvakultuur. Toim. A. Viires, E. Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008, lk 564–567; R. Nugin, A. Kannike, M. Raudsepp. Introduction. Mapping generations in the Estonian context. – Generations in Estonia: Contemporary Perspectives on Turbulent Times. Approaches to Culture Theory 5. Toim. R. Nugin, A. Kannike, M. Raudsepp. University of Tartu Press, 2016, lk 13–33; Eesti eluolu 100 aastat.

on kirjeldanud Hillar Palamets lühidalt ülikooli ajaloo üldkäsitlustes⁶ ja pikemalt mälestuste kogumikus „Lugusid vanast Tiigist“⁷. Viimasesse koondatud mahlakad olukirjeldused ja humoorikad episoodid heidavad ajastu õhustikule tänuväärset valgust. Samas ei puudutata kuigivõrd keerulisi ühiskondlikke olusid ega ülikooli sovetiseerimist, hirmu ega repressioone. Mainitakse küll toidunappust, kuid kirjeldatakse pigem lõbusaid söömaae kui nälga – internaadielu seikluslik-seltskondlik pool jätab varju ainelised ja poliitilised toimetulekuraskused. Selline rõhuasetus on selgitatav nii mälu looritava noorusnostalgia, mälestuste kogumise aja (1980.–1990. aastad) kui ka koostaja pikaajalise lojaalsusega nõukogude võimule.

Täiendavat vaatenurka Stalini-aegsete noorte argielule pakuvad TRÜ ühiselamuis, tollase nimega internaatides, tudengite loodud päevakajalised kollektiivsed dokumendid. Siinses artiklis võetakse vaatluse alla neist kaks – meestudengite toa Katanga (1946–1951) tehtud ülestähendused trükitud lauakalendritesse⁸ ja nais-tudengite toa Viie Põrsa Kolhoosi (1951–1955) toavihikud⁹ –, mis väärivad nii oma unikaalsuse kui ka eheduse tõttu lähemat tutvustamist.

Pole kahtlust, et sellise žanri näiteid leiaks nõukogude ajast rohkemgi, mälestustes on mainitud ka mitteametlikke seinalehti, loosungeid ja külalisraamatuid, kaaslastele saadetud kirjakesi, juhuluulet vms. Paraku on suur osa neist kaduvikku vajunud, mäluasutustes on niisuguseid materjale tallel väga vähe¹⁰ ning ka kodu-arhiivide puhul võib vaid loota kunagiste autorite järeltulijate (pere)ajaloohuvile.

Privaatsete/mitteametlike dokumentide vähesust aitab osaliselt korvata ametlikes allikates (ülikooli institutsioonide arhiivid, toonane meedia) leiduv info tudengielu ja selle tingimuste kohta laiemalt. Eriti kõnekad on sõjajärgse kümnendi TRÜ teenistujate ja üliõpilaste ametiühingukomiteede, eeskätt elamukultuuri-, olme-heaoluning varustuskomisjonide koosolekute protokollid ja otsused ning kontrollkäikude ja tudengitega peetud vestluste aruanded.¹¹ Taustateavet pakuvad nii 1948. aasta

⁶ H. Palamets. Üliõpilasolme. – Tartu Ülikooli ajalugu III. 1918–1982. Toim. K. Siilivask, H. Palamets. Tallinn: Eesti Raamat, 1982, lk 368–373; H. Palamets. Õppemaks, stipendiumid, elu-olu. Universitas Tartuensis 1632–2007. Toim. T. Hiio, H. Piirimäe. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 512–513.

⁷ H. Palamets. Lugusid vanast Tiigist. Tartu: Kleio, 2004.

⁸ Tartu Ülikooli muuseum (ÜAM)_1626: 1 Ar, lauakalender 1947. 1948.–1951. aasta kalendritest on säilinud ümberkirjutused: Tartu Ülikooli raamatukogu (TÜR) käsikirjakogu, 141.2.4, lk 36–44.

⁹ Osa vihikuid on säilinud eravalduses.

¹⁰ Erandlikuks näiteks on aastail 1978–1983 ajalugu õppinud kursuse päevikud TÜ muuseumi kogus: ÜAM_1909: 1–10 Ar; 1970. aastate alguse meestudengite toa subkultuurist vt T. Taul. Tuba 116: stsenaarium-väitekiri. Toim. O. Pesti. Tartu: Ilmamaa, 2019.

¹¹ RA, EAA.5311.128.9, üliõpilaste ametiühingukomitee koosolekute protokollid, 9.02.1945–23.06.1947; RA, EAA.5311.128.31, üliõpilaste ametiühingukomitee koosolekute protokollid, 4.09.1947–16.06.1949; RA, EAA.5311.128.51, elamu-heaolu komisjoni tööplaanid, aruanded ja kodanike avaldused elamispinna saamiseks, 1948; RA, EAA.5311.128.72, teaduskondade aruanded ühiselamutes õppimisvõimaluste kontrollimise kohta, 1949; RA, EAA.5311.128.112, ühiselamute sisekorraeeskirjad ja elamu-heaolukomisjoni tööplaanid, aruanded ja liikmete nimekirjad ning kirjavahetus, 1951; RA, EAA.5311.128.134, elamu- ja heaolukomisjoni tööplaanid, protokollid, aruanded, aktid ja ühiselamus elavate üliõpilaste nimekiri, 12.01.1952–19.07.1952; RA, EAA.5311.128.155, elamu-heaolukomisjoni materjalid (tööplaanid, protokollid, aruanded, aktid, õiendid jt), 1952–1953.

novembrist ilmuma hakanud ajaleht Tartu Riiklik Ülikool kui ka Postimees/Edasi.

Stalini-aegsete ametlike allikate analüüsil tuleb mõistagi arvestada nende ideoloogilist kallutatust ja (enese)tsensuuri, ent info detailsus ja usaldusväärsus varieerub ka ajas. Näiteks on TRÜ ametiühingu tegevuse algaastatel koostatud ülevaated olmetingimustest üksikasjalikud ning suhteliselt avameelsed. 1948.–1949. aastast partei- ja komsomoliorganite surve ja kontroll tugevnesid ning reaalsete probleemide asemel hakati üha enam tegelema nõukogulike rituaalide juurutamise ja kampaaniatega nagu sotsialistlik võistlus. Tegevuse bürokratiseerumisega vähenes argielu puudutava info hulk ning tekstide keel muutus kantseliitlikumaks. Selle perioodi ülikooli ajaleht on eeskätt nõukogulik propagandarelv, tulvil ametlikku võitlusretoorikat ja saavutuste loetelusid. Kõnekas on asjaolu, et leheveergudel ei räägita iialgi vaesusest, toidunappusest või haigustest. Ometi leiab sealtki üksikuid artikleid, milles kirjeldatakse ühiselamute viletsat seisundit, mõningate kaupade puudust või tudengite „ebanõukogulikk“ käitumist.

Noorte argielu kohta pakuvad infot ka Tartu Ülikooli (TÜ) raamatukogu käsikirjade osakonnas leiduvad ülikooli töötajate ja endiste üliõpilaste suuliselt salvestatud ja transkribeeritud või kirja pandud mälestused. Siingi on suure hulga tänuväärset materjali kogunud Hillar Palamets, kelle isikufondis¹² leidub lisaks eluloointervjuudele kirjapanekuid argielu teemadel (näiteks ülikooli söökla ja kohviku töötajate meenutused), kuid talletatud on ka juhuslikke repliike või peolauavestlusi. Nende kõrval on kirjavahetust, omaaegsete tudengite märkmete ja kirjade ümberkirjutusi või ümberjutustusi jne. Et kogumise ajendiks oli jäädvustada kaduvat mälu igal võimalikul moel järgneva akadeemilise analüüsi taotluseta, moodustavad need tekstid võrdlemisi ebasüsteemaatilise ning katkendliku kogumi. Siinse teema aspektist on huvipakkuvad tudengiolmega seotud mälestused (osa neist on ka eelnimetatud raamatus avaldatud)¹³, eeskätt Viie Põrsa Kolhoosi puudutav kirjavahetus selle liikmete Helga Laanpere ja Ina Tammekannuga¹⁴ ning Katanga sõpruskonna üksikud õpinguteaegsed dokumendid ja kirjavahetus.¹⁵ Arhiivis pole säilinud Palametsa kirjavahetust Ellen Liiviga (Veskisaarega), kuid katkend sellest on ära toodud „Lugusid vanast Tiigist“ raamatus.¹⁶

Tartu akadeemilise maailma õhustikku ja üliõpilaselu üksikasju Nõukogude okupatsiooni algusperioodil aitavad täpsustada mitmed trükis ilmunud eluloolised

¹² TÜ käsikirjakogu, 141. Palamets, Hillar.

¹³ TÜ käsikirjakogu, 141.1.84, Usinuses ja kasinuses. Teine kogumik mälestusi ja materjale üliõpilaselust aastatel 1940–1955. Koost. H. Palamets, 1988; TÜ käsikirjakogu, 141.1.90, „Meie igapäevast leiba...“ Meenutusi ülikooli sööklast ja kohvikust, aga ka sellest, mida ja kuidas sõjajärgsete aastate üliõpilased sõid ja jõid. Kogunud ja vormistanud H. Palamets, 1992.

¹⁴ TÜ käsikirjakogu, 141.2.199, H. Palametsa kirjavahetus H. Laanperega „5 Põrsa kolhoosist“, 1982–1987.

¹⁵ TÜ käsikirjakogu, 141.2.3–4, H. Palametsa sõpruskonnaga Katanga seotud meenutused, kirjavahetus, fotod jm 1946–2016.

¹⁶ H. Palamets. Lugusid vanast Tiigist, lk 181–182.

mälestused või mälestuste kogumikud.¹⁷ Viie Põrsa Kolhoosi (5PK) ja 1950. aastate alguse tudengielu kohta leidub värvikaid meenutusi Laine Peebu elulooraamatus.¹⁸ Täiendavaid andmeid eluolust internaatides võimaldasid koguda vestlused ja kirja-vahetus Katanga ning 5PK liikmete laste ja pereliikmetega.

Esimese sõjajärgse üliõpilaste põlvkonna argielu uurimine ei paku üksnes sotsiaalajaloolist-etnoloogilist huvi, vaid heidab valgust ülikooli osalt järsule ja traumaatilisele ning teisalt pikaldasele ja vinduvale sovetiseerimisprotsessile. Laiemas võrdlevas perspektiivis aitab see analüüsida sageli ühetaoliseks peetud sotsialistliku argielu mitmekesisust ja inimeste toimetuleku dünaamikat.¹⁹

Venemaa noortekultuuri uurinud Juliane Fürsti sõnul oli hilisstalinism vastuoluline aeg, mida iseloomustasid vägivaldse sotsiaalse kontrolli kõrval ka mitmed ametlike struktuuridega paralleelselt eksisteerinud või neile isegi vastandunud ruumid ja sfäärid. Parteiriik sekkus jõuliselt noorte ellu, ent vastukaaluks arendasid need arvukaid strateegiaid normidest kõrvalehiilimiseks ja nende omatahtsi tõlgendamiseks.²⁰ Selliseid hoiakuid ja käitumismustreid peegeldavad hästi just kollektiivsed argidokumendid. Ühiselamuelu oli mitmekihiline: selles tugeva ühiskondliku kontrolli all olnud poolavalikus ruumis põimusid kollektiivne ja eraelu ning kujunesid välja oma folkloor, rituaalid ja suhtevõrgustikud. Nii on ärksate tudengite loodud tekstimaailmad hoolimata nende näilisest kergusest ja mängulisusest tõsiselt ühiskondlike muutuste ning uute kohandumisviiside lakmuspaberiks.

Eluolu ja õhustik

Stalinismiuurija Kees Boterbloemi sõnul annab Nõukogude Liidu ajalugu Teisele maailmasõjale järgnenud kümnendil eelkõige tunnistust tohutust inimlikust vastupanuvõimest.²¹ Eestiski valitses sõja tagajärjel eluasemekitsikus (Tartus oli hävinud umbes pool elamutest) ning kütte-, elektri- ja kaubanappus. Rahvas kannatas alatoitluse all, levisid nakkushaigused. Olukorra tõsidust näitab asjaolu, et keskmine oodatav eluiga langes 1947. aastal 42 aastale.²² Keskmine sissetulek Stalini ajal oli

¹⁷ Nt Kuue samba kutse. Naisena ülikoolis. Koost. R. Reinvelt, M. Ivask. Tartu–Narva: Korp! Filiae Patriae, 2005; E. Puskar. Ad astra. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 2004; H. Meri. Tagasivaateid veerevast vagunist. Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia, 2008; M. Undusk. Ellen Niit. Heleda mõtte laast. Tallinn: Tammerraamat, 2022.

¹⁸ A. Pärtelpoeg. Laine Peep: direktriss. Tallinn: Hea Lugu, 2016.

¹⁹ Vrd J. Connelly. Captive University. The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945–1956. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 2000, lk 7–8.

²⁰ J. Fürst. Stalin's Last Generation. Soviet Post-War Youth and the Emergence of Mature Socialism. Oxford University Press, 2010, lk 22–24.

²¹ K. Boterbloem. Introduction. – Life in Stalin's Soviet Union. Ed. by K. Boterbloem. London: Bloomsbury Academic, 2019, lk 2.

²² O. Mertelsmann. Külma sõja algusaja majanduslikud ja sotsiaalsed tagajärjed Eesti NSV-s. – Nõukogude Eesti külma sõja ajal. Toim. T. Tannberg. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 23 (30), 2015, lk 153. Toonasest majandusolukorrast vt pikemalt: O. Mertelsmann. Everyday Life in Stalinist Estonia. Frankfurt: Peter Lang Verlag, 2012.

võrreldav kolmandiku kuni poolega 1939. aasta keskmisest palgast. Ehkki ka Lääne-Euroopas elati tollal pigem kitsalt, kulus seal perekonna eelarvest toidule umbes 40%,²³ samas kui Eestis koguni 70–80%.²⁴ Poodidest sai vaid hädapärast kaupa, mustal turul oli valik suurem, ent hinnad kallid. Aastatel 1946–1947 Nõukogude Liidu lääneosa tabanud näljahäda tõttu voolas Eestisse rohkelt kaubareisijaid ja nn kotipoiste tulvingis turgudel järsu hinnatõusu.²⁵

Okupatsioonijärgse alguses kehtinud kaardisüsteemi ja muude piirangute tagajärjel oli enamikul inimestest keeruline eluga toime tulla ehk valitses n-ö vaesuse hierarhia²⁶, milles üliõpilased olid pigem kehvadel positsioonil. Pärast kaardisüsteemi rakendamist Eestis 1. novembril 1944 said tudengid nii nagu töölisedki osta päevas 500 g leiba ja kuus 1800 g liha, 400 g suhkrut ja rasva ning 1200 g tangu.²⁷ Tegelikult ei pruukinud kaardiprodukte üldse müügil olla või saadi nende asemel madalama kvaliteediga kaupu või asendustooteid. Näiteks liha-kalakaardiga sai enamasti osta kala- või munapulbrit, suhkru asemel võidi anda pärm, rasva asemel odavat õli jne. Pärast 1947. aasta detsembris toimunud rahareformi kaardid küll kaotati, kuid kaubapuudus püsis ja tekkisid ka hiigelpikad järjekorrad.

1944. aasta sügisel Nõukogude okupatsioonivõimude poolt taasavatud Tartu Riikliku Ülikooli tudengite arv kasvas Stalini ajal kiiresti, tõustes 1300-lt umbes 3600-ni (1950) ja 1950. aastate keskpaigaks umbes 4000-ni.²⁸ Sama kiiresti muutus kõrgharidust taga nõudvate noorte sooline koosseis: 1945. aastal oli mehi 34 ja naisi 66%, viis aastat hiljem oli neid võrdselt ning 1955. aastal juba mehi vaid 30 ja naisi 70%.²⁹ Enamik üliõpilasi sai kodust toetust vähe ja ebaregulaarselt ning tavaliselt mitte rahas, vaid toidukraamina. Lisaks olid transpordivõimalused napid. Raudteel sõitmiseks oli esialgu vaja miilitsa või ülikooli juhtkonna luba,³⁰ pagasi kogus oli piiratud ja normi ületavad pakid võidi konfiskeerida või nende eest trahvi nõuda.

Kuivõrd okupatsiooni algusaastatel oli maalt pärit noorte „tagala“ tugevam, sest esimestel sõjajärgsetel aastatel ei olnud talude koormised veel üle jõu käivad,

²³ P. Scholliers. Novelty and Tradition. The new Landscape for Gastronomy. – Food. The History of Taste. Ed. by P. Freedman. Thames and Hudson, 2020, lk 305.

²⁴ O. Mertelsmann. Turumajanduselt käsumajandusele. – Eesti NSV aastatel 1940–1953. Sovietiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koost. T. Tannberg. Eesti Ajalooarhiivi toimetised 15 (22), 2007, lk 464.

²⁵ O. Mertelsmann. The Standard of Living of Estonian Workers, 1938–1955. – O. Mertelsmann. Everyday Life in Stalinist Estonia, lk 34. Avameelseid kirjeldusi tollastest oludest leidub näiteks kirikuõpetaja Ado Kõögardali ja kirjandusloolase Jaan Roosi päevikutes: Ado Kõögardali päevaraamatud 1944, 1945, 1946 ja 1947, 1948, 1949. Harjumaa Muuseum, 2009–2021; J. Roos. Läbi punase öö I–V (1944–1954). Tartu: Ilmamaa, 1997–2009.

²⁶ E. A. Osokina. Food Consumption, Diet, and Famines. – Life in Stalin's Soviet Union. Ed. by K. Boterbloem. Bloomsbury Academic, 2019, lk 41–43.

²⁷ K. Siilivask, H. Palamets. Tartu ülikooli ajalugu III, lk 186.

²⁸ T. Hio. Tartu Ülikool Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal 1944–1989/1991. – Universitas Tartuensis 1632–2007. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 510.

²⁹ K. Siilivask, H. Palamets. Tartu ülikooli ajalugu III, lk 206.

³⁰ Veel 1946. aastal oli nõutav ka arstitõend, et sõita soovijal pole täisid.

võis tudengite toimetulek nende erineva tausta tõttu tugevalt varieeruda. Näiteks bioloog Hans Trass on meenutanud:

Mulle, vaesele linnapoisile, näis tol ajal, et meie sõjajärgne ühiskond on jõukuse poolest küll õige kihistunud, sest maapoisid saabusid intrisse suurte toidupakkidega ja lasid endale head ja paremat maitsta. Neil oli liha ja sinki, mune, maaleiba ja võid. Minu õhtusöögiks oli tükike normileiba ja teevesi sinna juurde.³¹

Sellises olukorras oli nii mõnigi maatudeng oma linnasõpradele toeks neile kas toiduaineid või üle jäänud toidukaarte jagades. 1947. aastal võeti aga suund kollektiviseerimisele, tõsteti järsult suuremate talude põllumajandusmaksu ja seejärel ka müüginorme, ning sama aasta detsembris toimunud rahareform neelas rahva säästus.³² Nõnda vaatab hilisstalinismi aegsetest tudengimälestustest vastu üpris ühetaoline vaesus.

Arvestatav rahaline väljaminek oli õppemaks 300 rubla aastas.³³ Heade tulemuste eest maksti väikest stipendiumi. Ühe toonase ajalootudengi meenutuste kohaselt sai enne rahareformi I kursuse üliõpilane kuus 140 rbl stipendiumi, millest piisas:

[- - -] sööklas einestamiseks, toidukaartide väljaostmiseks ja kauplustes talongide alusel saadava leiva, tangude, kohvi, jahu ja suhkru – viimase asemel saime küll sageli karamellkompvekke – ostmiseks. [- - -] Tegutses veel vabaturg, kuid seal olid hinnad sellised, et üliõpilane vaevalt midagi osta jõudis. Nii maksis võikilo 140 rubla – täpselt ühe kuu stipendiumi. Soolapeki kilost küsiti 110 rubla. [- - -] Maaleiva päts maksis Tartu turul 50 rubla. [- - -] Tavaliselt jõudis ainult stipendiumist elavatel üliõpilastel 2–3 päeva enne stipendiumi saamist kätte tõeline toitluskriis.³⁴

Toidu hankimisel oli tähtis osa sugulaste abil, vahetustehingutel, ent ka vastastikusel abistamisel.³⁵ Majandusraskustes üliõpilased võisid saada lisatoetust ametiühingult, näiteks 1945/1946 maksti sealtkaudu toetust õppemaksu tasumiseks kokku 12 750 rubla.³⁶ Kuna ametiühing haldas toidukaarte, andis hädalistele täiendavaid ehk SP-kaarte ning organiseeris tarbekaupade hankimist ja jagamist, samuti võimaldas liikmetel saada vastastikuse abistamise kassast laenu, oli selle liikmeskond võrdlemisi arvukas. Juunis 1945 oli ülikooli ametiühingul liikmeid ligi 700 ehk ligikaudu pooled tudengeist,³⁷

³¹ TÜR käsikirjakogu, 141.1.90, lk 197, „Meie igapäevast leiba...“, Hans Trassi mälestused.

³² I. Paavle. Vili ja munad režiimi teenistuses. Sundandam 1940. aastate Eesti külas. – Ajalooline Ajakiri 2009, 1/2 (127/128), lk 220–221.

³³ Õppemaks kehtis kuni 1956. aasta sügissemestrini.

³⁴ TÜR käsikirjakogu, 141.1.90, lk 146–147, „Meie igapäevast leiba...“, Sulev Jänese mälestused.

³⁵ Pikem käsitus tudengite argise toimetuleku strateegiatest ja võrgustikest artiklis: A. Kannike. Students coping with shortages in Stalinist Estonia. – Baltic Resilience. Ed. by S. Forrester, M. Ignatieva. University of Toronto Press (ilmumas).

³⁶ RA, EAA.5311.128.9, l. 31, üliõpilaste ametiühingukomitee koosoleku protokoll nr 18, 2.07.1946.

³⁷ Samas, l. 12, üliõpilaste ametiühingukomitee koosoleku protokoll nr 7, 8.06.1945. Sama suurusjärku nimetab ka L. Raid, ent H. Palamets hindab liikmeskonna suuruseks koguni 70% üliõpilastest: K. Siilivask, H. Palamets. Tartu ülikooli ajalugu III, vrd lk 185 ja lk 347.

1948. aasta kevadel 55% üliõpilaskonnast.³⁸ Ametiühingu laiahaardeline tegevus tudengite abistamisel väljub siinse kirjutise raamest, väärides omaette pikemat käsitlust.

Sõjajärgsel kümnendil olid üliõpilaste õppimis- ja elamistingimused spartalikud. Kui toidukaupade kättesaadavus aja jooksul mõneti paranes, süvenesid murekohad teisal. Nii oli pidevaks probleemiks küttepuudus: 1947/48. õppeaasta talvel oli keskmine temperatuur auditooriumides 10–12 kraadi, mistõttu olid õppejõud ja üliõpilased sunnitud viibima loengutel üleriietes.³⁹ 1952. aasta novembris pidid üliõpilased kuulama poliitökonoomia loenguid vanas anatoomikumis, kus temperatuur oli kohati vaid kolm kraadi.⁴⁰ Sagedased olid elektrikatkestused nii töö- kui eluruumides.

Õppimist takistas ka esmatarbekaupade puudus. Nii tõdeti ametiühingukomitee koosolekul 24. aprillil 1946, et „üliõpilased on ülepääsematus seisukorras kirjutusmaterjaliga“.⁴¹ 1947. aasta veebruaris õnnestus varustuskomisjonil üliõpilastele jaotamiseks saada 6000 vihikut ja 1000 kladet, ent pliiatsite ja muu kirjutusmaterjali nõutamiseks tuli komitee liikmel sõita isiklikult Tallinna.⁴² Kallid olid ka õpperaamatud: nii on näiteks 1945–1951 arstiteaduskonnas õppinud Ulita Nigesen (1926–1994) meenutanud, et kui ta sai 1945. aastal stipendiumi 200 rubla kuus, siis tähendas vajadus osta 100 rubla eest õpikuid majanduslikku katastroofi.⁴³ 1952. aastal juhtis ülikooli ametiühingukomitee Tartu oblasti kaubandusosakonna tähelepanu veel ühele õppimist takistavale asjaolule:

[- - -] juhime Teie tähelepanu asjaolule, et Tartu Kaubastu müügivõrgus puuduvad niisugused hädavajalikud esemed nagu lambiklaasid. Arvestades praegust linna ebakorrapärasest elektrienergiaga varustamist, peab paratamatult kasutama ka petrooleumilampe [- - -] Ei saa pidada loomulikuks olukorda, et lambiklaasi purunedes inimene peab selle asendamiseks ostma taas uue lambi.⁴⁴

Suuri probleeme tekitas ka üliõpilaste majutamine. Umbes 80% noortest tuli õppima väljastpoolt Tartut, kuid esimesel rahuaastal sai ühiselamusse koha ainult 16% tudengeist. Internaatte rajati viieteistkümmesse ajutiselt selleks kohandatud suuresti

³⁸ RA, EAA.5311.128.31, l. 41, üliõpilaste ametiühingukomitee koosoleku protokoll nr 13, 19.04.1948.

³⁹ RA, EAA.5311.128.51, l. 31, laborant L. Toomi kontrollakt, 29.09.1948.

⁴⁰ Füüsika III kursuse üliõpilased. Miks ei kõeta auditooriume? – Tartu Riiklik Ülikool, 1.11.1952, lk 2.

⁴¹ RA, EAA.5311.128.9, l. 29, üliõpilaste ametiühingukomitee koosoleku protokoll nr 15, 24.04.1946.

⁴² Samas, l. 42, üliõpilaste ametiühingukomitee koosoleku protokoll nr 27, 15.02.1947.

⁴³ H. Palamets. Lugusid vanast Tiigist, lk 239.

⁴⁴ RA, EAA.5311.128.155, l. 141, TRÜ ametiühingukomitee avaldus Tartu oblasti kaubandusosakonna juhatajale, 26.11.1952.

remontimata hoonesse,⁴⁵ kus ühiselamukoha eest tuli maksta 15 rubla kuus. 1949. aastaks oli olukord veelgi teravnenud:

Ülikoolis õpib 2648 üliõpilast, nendest 771 on ära paigutatud seitsmesse ühiselamusse, peale selle ülikoolis on veel üle 1000 üliõpilase, keda oleks tarvis paigutada ühiselamutesse [- - -] on palju avaldusi palvega võimaldada kohta ühiselamus või eksmatrikuleerida [- - -] puuduvad riiekapid, öökapid, on puudus laudadest, taburettidest, vajaliku 300 laualambi asemel on olemas ainult 52 [- - -] ei ole loodud normaalseid elamis- ja õppimisvõimalusi ja see tunduvalt takistab nende õpeedukust ja põhjustab üliõpilaste voolavust ülikoolis.⁴⁶

1951. aastal sai 2909 üliõpilasest ühiselamukoha 1182,⁴⁷ aga kitsikus süvenes, kui osa internaate tuli loovutada äsja loodud Eesti Põllumajanduse Akadeemiale ja enam ei püütudki kinni pidada seaduses ettenähtud sanitaarmiinimumist.⁴⁸

1944. aasta sügisel avati endises üliõpilasmajas söökla, kus tudengid võisid oma kaartide eest nigelat lõunat saada. Üksikuid roogi, näiteks porgandi- või kaalika-hautist, võis saada ka kaardivabalt. 1948. aastani polnud sööklas ei liha ega vorsti.⁴⁹ Mälestustes meenutatakse sööklat küll tänuväärse einevõimalusena, ent enamik kirjeldusi on siiski kriitilised:

[- - -] söökla, kuhu tudengid oma toidutšekid kinnistasid, et kord päevas mingit supitaolist ollust manustada ja leivanorm kätte saada, oli ilmselt mõeldud ainult isuäratamiseks, sest söönuks selles asutuses kunagi ei saanud.⁵⁰

Mäletan üht halli värvi suppi, milles hõljusid tanguterad ja kollased kaalikatükid. Praena pakuti Peipsi tinti, mida vist keedeti kastmes, nii et kaladest oli järele jäänud vaid lusikatäis kurbi silmi.⁵¹

[- - -] sööklas ei olnud kartulit ja lõunaks pakuti soolase vee sees ujuvat soolakalapudrust plänni, mis nimetuse järgi pidi olema kalakotlet kastmes. Ei olnud harv juhus, et sööklas või intris keegi näljast minestas.⁵²

Esimene sõjajärgne üliõpilaste põlvkond oli suurema osa oma varasemast elust veetnud iseseisvas Eesti Vabariigis, omandanud koolis ja kodus rahvusliku meelestatuse, kuid kogenud ka sõjatraumasid ja mitut okupatsiooni. Sovetiseerimise karmistumine

⁴⁵ Neist hoonetest ja elutingimustest vt pikemalt H. Palamets. Lugusid vanast Tiigist, lk 16–26. Esimene spetsiaalselt ühiselamuks ümber ehitatud hoone valmis alles 1953. aastal Aia (hilisemal Pälsoni) tänaval.

⁴⁶ RA, EAA.5311.128.71, l. 38–42, Eesti NSV Kõrgemate Koolide ja Teaduslike Asutuste Töötajate Ametiühingu Vabariikliku Komitee Presiidiumi määrus üliõpilaste ühiselamute seisukorrast Tartu Riiklikus Ülikoolis, 14.05.1949.

⁴⁷ E. Tammiksaar. Eestikeelse Tartu ülikooli esimene aastasada, lk 254.

⁴⁸ RA, EAA.5311.128.134, l. 132–133, TRÜ ametiühingu elamu-heaolukomisjoni tegevuse aruanne, 19.10.1951–5.11.1952.

⁴⁹ E. Tammiksaar. Eestikeelse Tartu ülikooli esimene aastasada, lk 352.

⁵⁰ E. Puskar. Ad astra, lk 229.

⁵¹ H. Palamets. Lugusid vanast Tiigist, lk 201–202.

⁵² R. Reinvelt, M. Ivask. Kuue samba kutse, lk 81.

tähendas noortele uut kohandumisvajadust, sest just nemad olid kommunistliku võimu intensiivsete (ümber)kasvatuskampaaniate keskpunktis. Kõigest hoolimata oli esimestel sõjajärgsetel aastatel võimalik nõukogude ideoloogiaga kohati vormilisel moel hakkama saada.

Aastatel 1948–1953 ülikoolis õppinud kirjanik Madis Kõivu sõnul hoidsid noored enne 1949. aasta märtsiküüditamist kõike võõrast veel õlgadel nagu pabermantlit, mida saanuks iga hetk maha visata:

Kuidas ka terror ei hiilinud ja rünnanud, me elasime veel mitmeti eestiaegsetes mallides ja niššides [- - -] me mõtlesime eestiaegselt, me nägime asju eestiaegselt [- - -] me rääkisime ikka „härrades“ ja „prouades“ ja kohvikud sumisesid eestiaegselt, me rääkisime eestiaegseid jutte ja luuletasime (mina küll luuletada ei mõistnud) eestiaegseid luuletusi [- - -]. Mantel ei olnud meile ihusse ja lihha kasvanud.⁵³

Käitumisnorme hakati siiski rangemalt reguleerima ja kuigi esialgu järgiti akadeemilisi tavasid, pühkis uus kord need ajapikku minema. 1946–1950 Tallinna Polütehnilises Instituudis majandust õppinud Uno Mereste sõnul elasid ka Tallinna tudengid tema esimesel õppeaastal veel vanade reeglite järgi:

Loengud algasid täistundidel, ent akadeemilise veerandiga, õppejõu sisenemisel tervitati teda jalgade sahistamisega, üliõpilased kutsusid üksteist kaasvõitlejateks ja üksteisele kirjutades märkisid nime ette lühendi ksv!⁵⁴ Peeti ka kantuse-õhtuid, kus joodi ohtralt õlut [- - -] teaduskonna sööklas pakuti toitu haakristiga ilustatud Saksa okupatsiooni aegse politseipataljoni taldrikutelt.⁵⁵

Juba järgmisel aastal hakati keelustama nii vanu mõisteid kui ka kombeid. Ilmekaks vaimse kliima muutuse näiteks on 1948. aastal vastu võetud TRÜ üliõpilaste käitumiskord,⁵⁶ mis sisaldab peaaegselt kontrollimehhanisme ja sanktsioone:

[- - -] üliõpilane [- - -] on kogu oma stuudiumi vältel pidevalt kogu nõukogude ühiskonna, eriti aga õppejõudude ja kaasüliõpilaste hindava pilgu all. Hindamist leiab nii tema töö edukus, ühiskondlik aktiivsus kui ka käitumine ja suhtumine kaaskodanikesse. [- - -] seepärast peab nii ülikooli õpetajaskond, üliõpilaskond kui ka iga üksik üliõpilane valvel olema, et kõrvaldada kõik takistused, mis ülikooli töös häirivad üliõpilaste kujunemist nõukogude haritlasteks. [- - -] Tõsisemad distsipliinirikumised ja eksimused lahendatakse üliõpilaste seltsimehelikus kohtus. Organisatsioonidesse kuuluvate üliõpilaste kohta teevad otsused vastavad organisatsioonid oma sisekorra kohaselt. [- - -] Üliõpilaste eksimuste avalik arutelu tagab peale kasvatusliku mõju teiste üliõpilaste suhtes ka eksinute süüteo ja karistuse õiglase ühiskondliku hinnangu.⁵⁷

⁵³ M. Kõiv. Juhan Jaik. Vihmatark ja Luudermikk. – Looming 1999, 2, lk 273.

⁵⁴ Ka TRÜ tudengid kasutasid nii Stalini ajal kui hiljem sageli omavahelises kirjavahetuses nime järel lühendeid nagu ksv!, stud.hist, stud. med jt.

⁵⁵ U. Mereste. Toimunut & kaasaalatust. 1. osa. Meenutusi aastaist 1928–1964. Tallinn: SE & JS, 2003, lk 400.

⁵⁶ TÜR käsikirjakogu, f. 91, s. 181, TRÜ üliõpilaste käitumiskord, 2.04.1948.

⁵⁷ Samas, lk 2–3.

Samas eeskirjas on dokumenteeritud traditsioonilise akadeemilise tervitusviisi – jalgade sahistamise – keelamine: trükitud on küll lause „õppejõu saabumisel tööruumi ja sealt lahkumisel tervitavad teda üliõpilased akadeemilise kombe kohaselt“, ent viimased sõnad on käsitsi maha tõmmatud ja asendatud sõnadega „püsti tõusmisega“.⁵⁸

Üliõpilased olid mitmekordse luubi all: kaadriosakonnas, mis tegi tihedat koostööd julgeolekuorganitega, täideti ankeedid iga üliõpilase, sealhulgas tema perekonna kohta.⁵⁹ 1949. aasta algusest sunniti dekanaate koguma kursuse- ja rühma-juhendajate kaudu regulaarselt informatsiooni üliõpilaste käitumise, kalduvuste ja harjumuste kohta.⁶⁰ Oma nõudeid ja kontrolli kehtestasid nii partei-, komsomoli- kui ka ametiühinguorganisatsioonid.

Õpingute paratamatuks osaks oli sund õppida oma eriala kõrval vene keelt ja marksismi-leninismi, osaleda linna taastamises ning käia miitingutel, paraadidel ja hooajalistel kolhoositöödel. Aktiivsemast kollaboratsioonist enamik noori siiski hoidus – kõnekas on fakt, et ka pärast ulatuslikke repressioone⁶¹ oli parteilasi üliõpilaste seas 1950. aastal vaevalt 1% ja kommunistlikke noori 9,2%. Eesti NSV julgeolekuministri Moskalenko hinnangul oli ülikool jäänud seega „suurel määral risustatuks sotsiaalselt võõraste ja poliitiliselt ebakindlate elementidega“.⁶² Kas karjääri tegemise soovist, hirmust või naiivsusest oli üliõpilastegi seas siiski nii parteisulaseid kui julgeoleku käsilasi – 1950. aastal oli 30 TRÜ tudengit Eesti NSV riikliku julgeoleku ministeeriumi agendid või informatorid.⁶³

„Katangistid“, „kolhoosnikud“ ja nende kroonikad

Üliõpilaselu alustamine Stalini-aegses Tartus nõudis nii „puhast“ ankeeti kui ka valmisolekut kitsikusega toime tulla. Internaatidesse ei jaotatud tudengeid mitte erialade kaupa nagu hiljem, vaid sõltuvalt sellest, kas üldse oli vabu kohti. Esimesed ajutised ühiselamud olid noormeestel ja neidudel eraldi. Ühte sellistest internaatidest, mis avati 1946. aastal endises Livonia korporatsiooni hoones aadressil Veski 13, majutati samal sügisel tuppa nr 9 kuus Tallinna 7. keskkooli lõpetanud klassivenda: eesti filoloog Ülo Tedre (1928–2015), arstiteaduse tudengid Raivo Toots (1927–2015), Raiot Silla (1928–2010)⁶⁴, Haljeva Nilgo (1928–2001) ja Uno Nigesen (1925–2004) ning ajalootudeng Hillar Palamets (1927–2022). Samasse tuppa said koha veel kaks

⁵⁸ Samas, lk 5.

⁵⁹ T. Hiio. Tartu Ülikool Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal 1944–1989/1991, lk 460.

⁶⁰ L. Raid. Tartu Ülikool stalinlikus parteipoliitikas aastail 1940–1952. – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXV, Tartu, 1991, lk 20.

⁶¹ 1948. aastal tugevnesid ideoloogilised rünnakud üliõpilaste vastu. 1949. aasta märtsiküüditamise ohvriks langes üle poolesaja tudengi, 1950–1951 heideti välja veel umbes 100. T. Hiio. Tartu Ülikool Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal, lk 494–496; L. Raid. Tartu Ülikool stalinlikus parteipoliitikas.

⁶² Tsiteeritud artiklis: T. Tannberg. Tartu Riiklik Ülikool pärast 1950. aasta märtsipleenumit, lk 117.

⁶³ T. Tannberg. Tartu Riiklik Ülikool julgeolekuorganite huviorbiidis 1950. aastal, lk 288.

⁶⁴ Silla õppis küll abituuriumini Tallinna 7. keskkoolis, ent sai lõputunnistuse tollasest Saaremaa keskkoolist.

meditsiinitudengit: Viktor Nelik (1927–1989) Haapsalust ja (ajutiselt) Arnold Muller (1927–2006) Valgast. Toa tuumiku varasem tutvus lõi aluse kiireks kohanemiseks ja ühise toa-(sub-)kultuuri tekkeks: 5. oktoobril kinnitati allkirjadega „Katanga kodukord“.⁶⁵

Toale andis nime Ülo Tedre, kes vaimustus K. A. Hindrey reisikirjast „Kongosõit“ (1929) ning armastas sisendusjõuliselt korrata sealt leitud eksootilisi nimesid.⁶⁶ Kodukord kehtestas õppimisaja, mil toas pidi valitsema vaikus (vähemalt kolmandiku elanike soovil), tulede kustutamise kell 23.15 (seda tingisid ka sagedased elektrikatkestused ja küünalde nappus) ning kohustuse regulaarselt tuba koristada ja tuua ajalehti. Asutati toa kassa, kuhu iga elanik tegi kümnerubla sissemakse; kassat haldas kassiir. Toa asukad hakkasid end nimetama katangistideks.

Kui seltskond oli sunnitud kolima järgmisel õppeaastal internaati aadressil Tiigi 78/80, omandas nimi Katanga lisatähenduse: uues toas läks ahi väga soojaks, mistõttu klappis see Aafrika-pärase toponüümiga. Pidevalt külma käes kannatav vastastuba sai kontrasti tõttu aga nimeks Alaska.⁶⁷ Osa toa elanikest vahetus aastate jooksul,⁶⁸ ent Katanga-nimeline sõpruskond suhtles tihedalt ka edaspidi.

Alates 1. jaanuarist 1947 kajastavad Katanga argielu nii sõnas kui ka pildis igapäevased sissekanded pööratavate lehtedega lauakalendris. Trükitud kalendri kujundus, mille avalehtedelt leiab Lenini pildi ja meenutuse, et tegemist on „Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni XXX aastaga“, sümboliseerib punamaailma agressiivset kohalolu. Kuupäevalehtedel on loetletud Vene ja Nõukogude ajaloo tähtsündmused, aga ka marginaalsemad, propaganda seisukohalt oluliseks peetavad daatumid.



Katanga asutajaid 1947. aastal aadressil Veski 13 asunud ühiselamu toas nr 9. Esireas vasakult Hillar Palamets, Haljeva Nilgo. Teises reas vasakult Raiot Silla, Raivo Toots ja Ülo Tedre. Seinal loosung „Surm on patu palk“.
RA, EFA.377.0.102802

⁶⁵ TÜR käsikirjakogu, 141.2.4, l. 48–49, Katanga kodukord.

⁶⁶ H. Palamets. Lugusid vanast Tiigist, lk 33–34.

⁶⁷ Külli Rohti e-kiri, 18.03.2025.

⁶⁸ Ajuti elasid Katangas Ludvig Oja, Vikenti Tints ja Kalju Vilberg; Viktor Nelik läks 1947. aastal Haapsallu õpetajaks, Uno Nigesen abiellus 1949. aasta suvel ja kolis erakorterisse. 1949 elasid ühes toas Hillar Palamets ja Heino Puhvel, 1950/1951 jagasid Tiigi internaadis tuba Arnold Muller, Lennart Meri ja Hillar Palamets.

Nii on 13. jaanuaril tähelepanu väärivaks sündmuseks, et „Tšussevo metallurgia-tehases asus tegevusse uus kõrgahi“ (1943), 15. mail „Moskva allmaarautteel esimese L. M. Kaganovitši nimelise liini avamine“ (1935) jne. Üksikutel juhtudel on leidnud äramärkimist ka Eesti kultuuriloos oluliste tegelaste (nt J. V. Jannseni, M. Veske, M. Härma) sünni- või surmapäevad.

Sellisel ideoloogiliselt „laetud“ foonil mõjuvad tudengite hoogsad kommentaarid ja karikatuursed joonised nii oma sisult kui ka stiililt terava kontrastina. Kuigi kalendrist ei leia otseselt võimuvastaseid avaldusi, on huumor ja iroonia olude aadressil siiski sedavõrd selge, et pahatahtliku silma jaoks (näiteks läbiotsimise korral) võinuks see dokument asjaosalistele ebameeldivusi kaasa tuua. Regulaarsed üles-tähendused samalaadsetesse kalendritesse jätkusid 1948–1951 Tiigi internaadis, kuid viimastest on säilinud vaid ümberkirjutused.⁶⁹

Kuni 1950. aastani on sissekanded tihedad, seejärel üha katkendlikumad. Võib oletada, et karmistunud poliitilised olud ei soosinud enam sedalaadi kroonika- kirjutamist, teisalt ei pruugi ka säilinud koopiad olla täielikud.

Ülikooli 18a⁷⁰ asunud tütarlaste internaadi tuppa nr 27 määrati 1951. aasta sügisel elama II kursuse eesti filoloogid Helga Laanpere (1931), Ellen Veskisaar (Liiv) (1930–2010) ja Ina Tammekand (1932–2021), I kursuse psühholoogiatudeng Laine Kose (Peep) (1932–2001) ja II kursusel psühholoogiat õppiv Dea Liin (Lang) (1930–2012). Kuna kooselu algas vahetult pärast kohustuslikku sügisest kolhoositööd ning kõigi toaelanike rahaline ja aineline pagas oli tagasihoidlik, kasvas idee ühi- sest majandamisest ilmselt sujuvalt üle „ühismajandi“ loomiseks. Oma roll võis olla sellelgi, et Võrus kooli lõpetanud Helga ja Dea, Viljandimaalt pärit Ellen ja Virumaa taustaga Laine olid kolhooside absurdimaigulise algusajaga hästi kursis. Sündis Viie Põrsa Kolhoos ehk 5PK, mis püsis samas toas ja koosseisus kuni liikmete ülikooli lõpetamiseni 1955. aastal.

Oma vahel jaotati juhtivad ametid: esimees, majandusülem, karjafarmer-peakokk, kultorg ja tallimees:

Süüa tehti algul kordamööda, kuid peagi avastasid teised, et Lainel tuleb see kõige paremini välja, ja ta ristiti ooberkokaks [- - -] Kolhoosi tallimees Ellen Liiv oli kõige parem koristaja, tema ülesandeks jäigi tuba koristada [- - -] kultorg viis kaaslasi teatrisse ja kontsertidele.⁷¹

Tütarlapsed kujundasid totaalse kolhoosimaailma mitte üksnes isekeskis, vaid ka laiemas sõpruskonnas. Toetama ja seltsielu elama värvati naabertubade elanikest või meestudengitest „šeffe“, kellest mõned töid toiduaineid, millest üheskoos einet valmistati, mõned tegid välja kohvikus või sööklas, paljudega õpiti koos „talgukorras“. Raha laenati regulaarselt ühelt vanema kursuse neiu, kes käis juba õpingute kõrvalt

⁶⁹ TÜR käsikirjakogu, 141.2.4, l. 36–44, H. Palametsa sõpruskonnaga Katanga seotud meenutused, kirjavahetus, fotod jm 1946–2016.

⁷⁰ Hilisem nn vana keeltemaja.

⁷¹ A. Pärtelpoeg. Laine Peep: direktriss, lk 49.



Viie Põrsa Kolhoosi liikmed 28. juunil 1952. Vasakult Ellen Veskisaar, Helga Laanpere, Dea Liin, Ina Tammekand, Laine Kose.

Foto: Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjakogu, 141.2.199

tööl. Kolhoosi „ametitel“ oli praktiline lisaväärtus, kuid jagati ka lihtsalt nõukogulikku kontrollisüsteemi pilavaid rolle:

Näiteks mororg ehk moraaliorganisaator Saima Saks⁷², kes pidi hoolega vaatama, et me kõlvatust ei teeks, see tähendab ühegi poisiga üksinda pimedas jalutama ei läheks – mororg tuli kaasa kutsuda.⁷³

Kolhoosielu vaimus korraldati „dokumentatsioon“: seati sisse toavihikud, millesse tegid regulaarseid (kas igapäevaseid või paari päeva tagant) sissekandeid enamasti elanikud, kuid vahel ka külalised. Kasutati tavalisi koolivihikuid, kus kroonikalaadsete või lihtsalt meeleolusid kajastavate sissekannete kõrval leidub joonistusi, samuti on vihikute vahel säilitatud kinopileteid ja kaaslastele jäetud teateid. Kuna kohe seati sisse ka täielik ühismajandamine, hoiti vihikute vahel lisaks stipendiumiraha ning tehti regulaarseid arvutusi tulude-kulude, sealhulgas laenude kohta. Kokku täideti nelja aasta jooksul sissekannetega 33 vihikut.

Pärast ülikooli lõpetamist jagasid toaelanikud vihikud omavahel. Praeguseks on neist eravalduses säilinud 14 (Laine Peebu ja Ina Tammekandi vihikud), mis pärinevad 1952. aasta märtsist 1955. aasta kevadeni, mõned sissekanded 1951. ja 1955. aastast on Dea Langi vihikuid kasutanud Hillar Palamets ümber kirjutanud.⁷⁴

⁷² Eesti filoloog, Helga, Elleni ja Ina kursusekaaslane.

⁷³ A. Pärtelpoeg. Laine Peep: direktress, lk 50.

⁷⁴ H. Palamets. Lugusid vanast Tiigist, lk 176–181.

Nii nagu katangistide ülestähendused, sisaldavad ka „pörsaste“ kirjapanekud rohkelt nii päevakajalist irooniat kui vastastikust aasimist. Vihikuformaad on võimaldanud anda lühikommentaare kõrval pikemaid olukirjeldusi, dramatiseeritud „reportaaže“, luuletusi ja kolhoosi „koosolekute protokolle“. Kuigi tegu on suuresti „ebanõukoguliku“ kirjaliku pärandiga, täitsid need vihikud vähemasti formaalselt järjest süvenenud üliõpilaselu kontrollimise nõudeid: nimelt otsustas ametiühingukomitee 1952. aastal „organiseerida toapäevikute sisseseadmist ühiselamutes kultuur-massilise⁷⁵ ja elamukultuuri süvendamise alal tehtud töö arvestamiseks“.⁷⁶

Nii Katanga kui 5PK elanikud olid ettevõtlikud ja suhtlusaltid, laia ning mitmekesise sõpruskonnaga tudengid. Mõlema toa kirjalikus pärandis mainitakse paljusid tollase ülikoolielu ja hilisema avaliku elu tegelasi poliitikutest kirjanikeni. Mitmed noored olid tegevad ühiskondlikus elus, nii oli Ina Tammekand kursuse komsomolisekretär ja Ellen Veskisaar Üliõpilaste Teadusliku Ühingu (ÜTÜ) eesti kirjanduse ja rahvaluule ringi esimees ning filoloogiateaduskonnas ajakirjanduse pealevitaja.⁷⁷ Laine Kose oli edukas noorteadlane, ÜTÜ osakonnanoukogu ja Tartu linna Tööräha Saadikute Nõukogu (TSN) kultuurikomisjoni liige.⁷⁸

Ülo Tedre kuulus rahvaluuleringi juhatusse ja Tartu Noorte Autorite Koondisesse, tõi, viimases kritiseeriti teda passiivsuse pärast.⁷⁹ Hillar Palamets oli ajalehtede kirjasatja, lektor, ÜTÜ ajalooringi juhatuse liige. Juba II kursusel oli ta valimiste ringkonnakomisjoni liige, agitpunkt⁸⁰ kaunistaja ning plakatite joonistaja.⁸¹ Aktiivsus võis teinekord võtta ka ebasobivaid vorme, näiteks TRÜ 1950. aasta sügisese jooksukrossi järelkajas märgitakse: „Krossirajale ilmuti ebasobivas riietuses, joosti käsikäes ja naerdes ning rikuti veel teisiti nõukogude spordieetikat.“ Teiste seas on nimeliselt mainitud füüsikatudeng Jaan Einastot ja Hillar Palametsa.⁸²

Samuti olid nii kõnealused mees- kui ka naistudengid akadeemiliselt edukad ehk tollase retoorika järgi eesrindlased, mitmed lõpetasid ülikooli kiitusega ja jätkasid peatselt õpinguid aspirantuuris. Mõlema toa ülestähendustes on olulisel kohal eksamiteks õppimine ja nende sooritamine, kuid selle kõrval ka tihedad kino-, teatri- ja kontserdikülastused. Samuti on läbiv teema raamatud: katangistide kalendris mainitakse regulaarseid antikvariaadis käike, „pörsadki“ on suured lugejad. Viimane

⁷⁵ Kultuurmassiline töö: nõukogulik termin, mis tähendas kultuuriürituste kampaanialikku korraldamist eesmärgiga kasvatada võimalikult suurt hulka inimesi kommunistliku ideoloogia vaimus.

⁷⁶ RA, EAA.5311.128.134.45, l. 45, TRÜ ametiühingukomitee otsus üliõpilaste poliitkasvatusele ja elukondliku teenindamise kohta TRÜ ühiselamuis, 16.04.1952.

⁷⁷ Kommunistlike noorte elust. – Noorte Hääl, 3.01.1953, lk 2.

⁷⁸ Üliõpilane Laine Kose. – Noorte Hääl, 24.12.1955, lk 2.

⁷⁹ Aruandlus-valimiskoosolek Tartu Noorte Autorite Koondises. – Sirp ja Vasar, 5.05.1951, lk 8.

⁸⁰ Valimiste eel loodud agitatsioonikeskus, eriti valimisjaoskondades. Inimesi veensid NLKP kandidaatide poolt hääletama selleks ametisse seatud agitaatorid.

⁸¹ Noor valija. – Postimees, 16.01.1948, lk 3.

⁸² H. Huimerind. Saavutusi ja väärnähtusi. – Tartu Riiklik Ülikool, 13.10.1950, lk 2.

peegeldub ka vihikutes – katsetatakse mitmesuguste värsivormidega rahvalaulust sonetini ja lorilaulust eeleegiani, kasutades seejuures nii kirjakeelt kui murdeid.

Argine toimetulek

Keskseks teemaks on nii lauakalendrites kui ka toavihikutes eluolulised probleemid. Nii Veski kui ka Ülikooli tänava hooned olid remontimata, Veski tänavas puudus esialgu peaaegu igasugune mööbel peale voodite. Noormeeste argipäevakroonikat markeerivad olmeraskused tugevamalt, eriti esimestel aastatel (1946–1948), mil elektrikatkestused olid tihedad ning küttepuudus andis teravalt tunda. Vahel polnud ka kraanivett ja talvel tuli pesemiseks sulatada lund või koguni kümmelda lume-hanges. 1947. aasta sissekannetes ongi läbivaks motiiviks küttenappus. Ülikoolilt saadi vähe ja kehva kvaliteediga puid, need tuli kas jõe äärest või raudteejaamast ise kohale vedada, lõhkuda ning kütta. Katangistid lahendasid probleemi aeg-ajalt puude „hankimisega“: neid „vinnati“ näiteks paari valu kaupa pimeduse katte all vanast anatoomikumist, kuid riskantsemal viisil ka kõrval asuva sõjaväeosa puu-riidast.⁸³ Kasutati ka võimalust lammutada naabruskonna põlenud majade aedu.⁸⁴ Kalendris on juttu puude „organiseerimisest“ Vallikraavi tänavalt, ajuti on kütteks hangitud põlevkivi ja kivisütt. Elektrivoolu ülekulu eest tuli maksta trahvi ja Veski tänava majas püüti häda sunnil ka elektrit varastada. Nii avastas TRÜ ühiselamute juhataja 1948. aasta veebruaris, et elanikud olid voolumõõtja otsad ära vahetanud, plommid ära kiskunud ja voolumõõtja läbi põletanud. Ülekuulamisel väitsid toavanemad, et ei tea sellest midagi.⁸⁵

Ka Ülikooli tänava internaadis oli ahiküte ning puude toomine, lõhkumine ja kütmine oli tütarlaste jaoks keeruline. 1947–1952 eesti filoloogiat õppinud ja „põrsastega“ samas internaadis elanud kirjanik Ellen Niidu meenutuste kohaselt oli sealgi elektri kasutamine tollal piiratud, seda anti sageli vaid mõneks tunniks päevas. Vett tuli tuua keldrikorrukselt ning kütmise eest maksis iga elanik koristajale viis rubla kuus.⁸⁶ Küttepuudega tegelevat naisterahvast, keda kutsuti Puunõiaiks, oli siiski harva näha, pigem oli see tegevus elanike endi mure.⁸⁷

Toavihikutes mainitakse vahel küll külma tuba, kuid Laine Peebu mälestuste kohaselt lahendati see probleem sageli tänu vastastikku kasulikule koostööle noormeestest „šeffidega“, kellele puude eest omalt poolt toiduvalmistamisega abiks

⁸³ K. M. Rooleid, A. Niinemets. Raamatud kipuvad folkloristi kodust välja sööma. Küsimusi Ülo Tedrele tema 80. sünnipäeval. – Mäetagused 2008, 38, lk 138.

⁸⁴ Selle meetodi laialdast kasutamist on meenutanud ajaloolane Juhan Kahk, tsiteeritud H. Palamets. Lugusid vanast Tiigist, lk 56.

⁸⁵ RA, EAA.5311.128.51, l. 5, TRÜ üliõpilaste ühiselamute juhataja A. Kaldvee kiri ametiühingu-komitee esimehele, 24.02.1948.

⁸⁶ M. Undusk. Heleda mõtte laast, lk 163.

⁸⁷ TÜR käsikirjakogu, 141.1.84, l. 113, I. Tammekannu kiri H. Palametsale, november 1982.

oldi.⁸⁸ Krooniliseks probleemiks kõigis internaatides olid hiired, rotid ja lutikad: kuigi Katanga kalendri lehtedel kujutatakse rotivastast võitlust lõbusa seiklusena, olid need „kaasüürlised“ siiski nuhtluseks.

Sõjajärgse viletsuse – alatoitluse, külmade ja kitsaste elu- ja õpperuumide ning ebapiisava hügieeni – tingimustes haigestusid paljud tudengid, eriti laialt levis tuberkuloos. Samal ajal oli arstiabi kättesaadavus ja kvaliteet kehv, millele korduvalt osutas ka ametiühingukomitee.⁸⁹ 1950. aastate algul tuberkuloosi haigestumine kasvas, 1952. aastal oli nakatunud juba 9–10% üliõpilastest.⁹⁰ Lisaks mõllas ka lastehalvatus. Viie Põrsa kollektiivist jäid tuberkuloosi Laine ja Ina. Kuigi mõlemad tervenesisid, oli paranemine toidupuuduse tingimustes vaeviline ja tugineda tuli nii kaastudengite kui õppejõudude abile.⁹¹ Süngest olukorrast aitasid üle saada seltskondlikud ühisaktsioonid: kui nakatunuid püüti toast isoleerida, algas „vastupanuvõitlus“, mida kujutatakse toapäevikus lausa irvitavas toonis nõukogulike revolutsioonisündmuste paroodiana.

Ühisvarustamine ja seltsielu

Nii Katanga kui 5PK liikmed pärinesid õppimist soosivatest peredest, kuid paljudel neist oli selleks ajaks alles vaid üks vanem ning kõik nad kannatasid majanduslikku kitsikust. Tütarlastest olid vaid Ellen Liivil elus nii ema kui isa, kuid tema meenutuste järgi oli neil vähe raha ja tollal polnud ka kombeks seda küsida.⁹² Siiski saadi kodust vahel – kirjapanekute põhjal umbes kord kuus – toidupakke. Paki sisu jagati kõigi toaelanike vahel, samamoodi jagati ka muud paremat toidukaupa. Tütarlapsed suutsid neid saadetsi ka kombineerida: näiteks kui Laine ema saatis Virumaalt jahu, siis läkitati see Tartu kaudu edasi Võrru, kust saabus järgmisel päeval bussiga Tartusse Dea ema küpsetatud sai. Kuna Dea pere pidas tollal Võru linnas ka lehma, saadeti paaril korral Tartusse isegi vasikaliha.⁹³

Parematel päevadel käidi sööklas, ent enne stipipäeva polnud selleks sageli raha. Seetõttu on priskemad söömaajad märgitud nii lauakalendris kui ka toavihikutes ära suursündmusena.

Nagu suurem osa rahvast, toitus ka akadeemiline noorsugu peamiselt leivast ja kartulitest. Erakordse maiusena on lauakalendris nimetatud pannkooke ja 5PK vihikutes mune, kala ja liha. Leiba saadi kaartidega, kartuleid tasuks sügiseti nädalavahetustel kas ülikooli Raadi abimajandis või mõnes kolhoosis tehtud põllutöö eest. Levinud toiduks oligi kartuli-juurvilja- või kartuli-jahupuder ehk Katanga keeles

⁸⁸ A. Pärtelpoeg. Laine Peep: direktriss, lk 50.

⁸⁹ Nt RA, EAA.5311.128.51, l. 41, TRÜ üliõpilaste ametiühingukomitee kiri rektor Koortile, 30.11.1948.

⁹⁰ RA, EAA.5311.128.134, l. 87, elamu- ja heaolukomisjoni esimehe Salme Nõmmiku aruanne, 18.06.1952.

⁹¹ A. Pärtelpoeg. Laine Peep: direktriss, lk 45–46.

⁹² H. Palamets. Lugusid vanast Tiigist, lk 181, E. Liiv H. Palametsale, 1986.

⁹³ Vestlus Dea Langi õe Heli Ojatiga, 20.03.2025.



*Ellen Veskisaar Ülikooli 44–27 internaaditoas einestamas.
Foto: Liina Kesküla erakogu*

„mögin“⁹⁴, 5PK-s kutsuti sarnast rooga „lobiks“ või „möljeks“.⁹⁵ Poistele oli sööklatoidust olulisemgi sealt saadav piim.⁹⁶ „Kolhoosi“ alati lukustamata ukseid tähendasid sedagi, et külalised või „šefid“ võisid tuppa igal ajal toitu tuua, aga ka seda seal omatahtsi süüa.

Ühine toiduvalmistamine oli Stalini aja tudengite jaoks levinud toimetulekuviis ning sama meetodit kasutasid internaatides või erakorterites koos elavad kooliõpilased, töölisnoored jt.⁹⁷ Pärast kaardisüsteemi ja kõige teravama toiduainekriisi lõppu 1950. aastate alguses püüti mõnes internaadis korraldada toiduainete ostmist või koguni toiduvalmistamist veelgi suurema seltskonna peale. Nii näiteks sõlmisid tudengid kokkuleppe talunikega, kes töid Tiigi tänava internaadi elanikele müügiks piima.⁹⁸ 1952. aastal organiseeriti samas aga umbes sadat üliõpilast koondav supiühistu, mille liikmed said 45 rubla eest kuus kolmveerand liitrit suppi päevas. Kuna toiduainete hankimine oli keerukas ja aeganõudev, ei osutunud nii mastaapne võrgustik siiski eriti pikaajaliseks.⁹⁹

⁹⁴ K. M. Rooleid, A. Niinemets. Raamatud kipuvad folkloristi kodust välja sööma, lk 138.

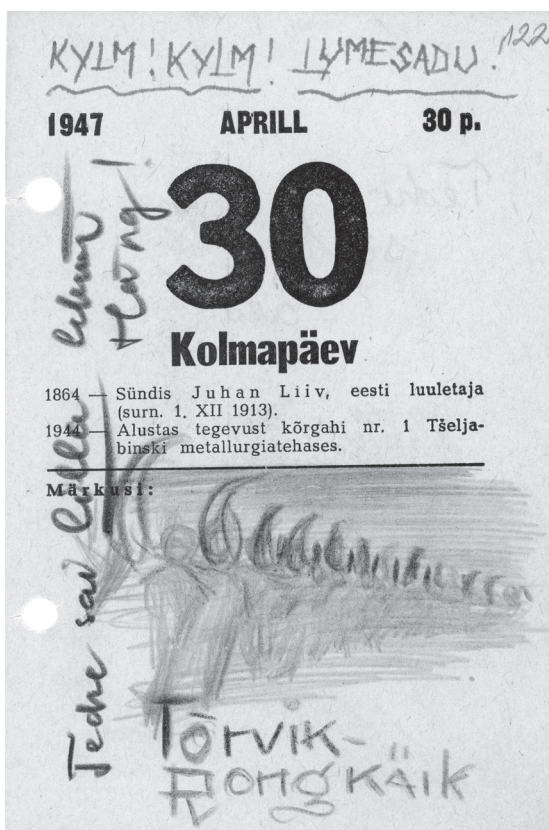
⁹⁵ TÜR käsikirjakogu, 141.1.84, l. 113, I. Tammekannu kiri H. Palametsale, november 1982.

⁹⁶ K. M. Rooleid, A. Niinemets. Raamatud kipuvad folkloristi kodust välja sööma, lk 138.

⁹⁷ Nt Meie viiekümnendad. 50 viljandimaalase mälestusi 1950ndaist aastaist. Viljandi, 2003, lk 193; GITIS. Eesti stuudio Moskvast 1948–1953. Koost. I. Lepik, A. Tuuling. Tallinn: Eesti Teatriliit, 2011, lk 98, 103.

⁹⁸ TÜR käsikirjakogu, 141.1.90, l. 194, „Meie igapäevast leiba ...“, Arnold Mulleri mälestused.

⁹⁹ Samas.



Katanga lauakalender, 30. aprill 1947.

Sissekandest nähtub, et kevadpüha tähistati veel

1947. aastal iseseisvusaegsel moel: 30. aprillil käidi ühiselt tõrvikurongkäigus.

Foto: Tartu Ülikooli muuseum. ÜAM_1626: 1 Ar, l. 22

Nii Katanga kui 5PK korraldasid regulaarselt pidusid ja tähistasid tähtpäevi. Parteivõimud pidasid riiklike pühadega seotud tseremooniaid noore põlvkonna kasvatamisel ja neis nõukogulike hoiakute tugevdamisel väga oluliseks.¹⁰⁰ Tüdengite kirja pandu põhjal tähistati suurejoonelisemalt maipüha ja ka jõule/nääre, kroonupühi märgiti ilmselt formaalse kombetäitmisega. Huvipakkuv on Katanga 1947. aasta kalendris kajastuv 1. mai tähistamine iseseisvusaegsel moel: aprilli lõpus käidi ühiselt (volbri)tõrvikuid valmistamas ning seejärel tõrvikurongkäigus. Ka TRÜ üliõpilaste ametiühingu dokumendid kinnitavad, et aastatel 1945–1947 eksisteeris omaaegne mairituaal kõrvuti uue ja ametlikuga. 1947. aastal korraldas just ametiühing tõrvikute tegemise ning äsja avatud ülikooli klubis peeti pidu, kus esinesid orkester, ansamblid ja rahvatantsijad.¹⁰¹

1945. aastal tõdeti pärast suurejoonelist koosviibimist, et „peo väljaminekud õlle suhtes ületavad sissetuleku 2500 rbl võrra“¹⁰². 1946. aastal saadi pärast läbirääkimisi linna kaubandusosakonnaga katta tudengipeoks aga tavalisest toekam einelaud.¹⁰³ Möistagi tuli tudengeil osaleda ka ametlikul paraadil ning küllap toimus lõbutseminegi „töörahva püha“ sildi all, ent toadokumentides nõukogude-ideoloogiline külg kajastamist ei leia. 24. mail, mil kalendrisse on trükitud tähtsündmustena kirjanik Šolohhovi sünd (1905) ja suur vastuvõtt Punaarmee juhtidele (1945), on katangistide elu peasündmuseks hoopis „suur kaskede toomine“ nelipüha tähistamiseks.¹⁰⁴

¹⁰⁰ K. Petrone. A Year of Celebrations in the Life of a Soviet Student. – Life in Stalin's Soviet Union. Ed. by K. Boterbloem. London: Bloomsbury Academic, 2019, lk 183.

¹⁰¹ RA, EAA.5311.128.9, l. 10, üliõpilaste ametiühingukomitee koosoleku protokoll nr 33, 10.04.1947.

¹⁰² Samas, l. 10, üliõpilaste ametiühingukomitee koosoleku protokoll nr 4, 5.05.1945.

¹⁰³ Samas, l. 29, üliõpilaste ametiühingukomitee koosoleku protokoll nr 15, 24.04.1946.

¹⁰⁴ ÜAM_1626: 1, l. 148, Katanga lauakalender, 1947.

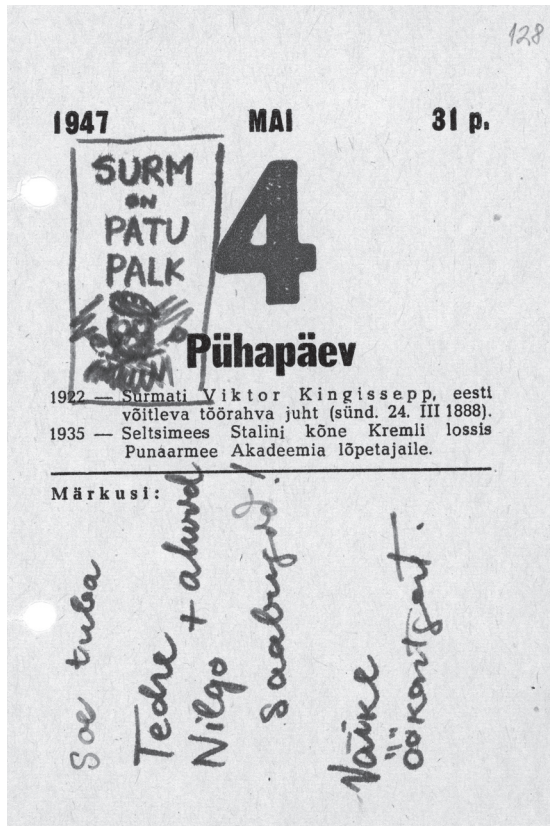
Samuti peab Katanga 1947. aastal Veski tänava internaadis jõule, kuid järgmiste aastate sissekannetes seda sõna enam ei kohta. 5PK vihikus kirjeldatakse kolhooside suurte ühispidude stiilis nääripeo ettevalmistusi. Laine Peep on aga meenutanud ka vargset jõulude tähistamist sama seltskonnaga:

Ametlikust poliitikast hoolimata pühitsesid üliõpilased jõule ja laulsid keelatud laule [- - -] ja selleks, et ühiselamus mitte pahandust tekitada, läksime seminarkasse¹⁰⁵. Seal olid sellised varjatud lauad [- - -] töötajad [- - -] olid sellest teadlikud ja ütlesid, et põletage pealegi oma küünlaid, siin keegi ei kontrolli.¹⁰⁶

Ühistegevus jätkus ka suviti: „pörsad“ tegid matku ja visiite maal elavate sugulaste juurde ning kui mõni kaaslastest oli eemal, kas praktikal või haiglas, suheldi omavahel pikkade kirjade vahendusel. Samasugune tihe läbikäimine iseloomustas katangiste: säilinud on näiteks mõned Viktor Neliku kirjad Haapsalust ja Ülo Tedre kirjad Tallinnast.¹⁰⁷

Ohtlikud mängud: usalduse ja riski piiril

Stalini aja olusid arvestades olid nii mõnedki sõpruskondade kasutatud kõnekeelsed terminid ja kirjapanekud päris julged. Juba asjaolu, et Katanga toavanemat¹⁰⁸



Katanga lauakalendri leht 4. maist 1947, mida katangistid on täiendanud Viktor Kingissepa surmaaastapäeva puhul julge loosungiga ja illustreerinud. Foto: Tartu Ülikooli muuseum. ÜAM_1626: 1 Ar, l. 128

¹⁰⁵ Seminarka ehk ajaloo-keeleteaduskonna raamatukogu asus tollal TRÜ peahoone kolmandal korrusel.

¹⁰⁶ A. Pärtelpoeg. Laine Peep: direktress, lk 48. See oli kahtlemata riskantne tegevus, eriti arvestades, et kõik toa elanikud olid kommunistlikud noored.

¹⁰⁷ TÜR käsikirjakogu, 141.2.4 (pagineerimata), H. Palametsa sõpruskonnaga Katanga seotud meenutused, kirjavahetus, fotod jm 1946–2016, Viktor Neliku ja Ülo Tedre kirjad 1947–1948.

¹⁰⁸ Seda rolli täideti ilmselt vaheldumisi, allikates täpsemat infot ei ole.

kutsuti „katangissimuseks“¹⁰⁹, 5PK esimees (Helga Laanpere) kandis aga „suure rahvaesimehe“, pidulikel juhtudel isegi Stalini kultusele vihjava „esimeesissimuse“ nimetust,¹¹⁰ oli riskantne. Ka toaatribuutika ja joonistused ei kõnelnud võimutruudusest: 5PK toa uksele oli kinnitatud vapp, mis kujutas viit ühest külast söövat põrsast. Seda, iseenesest leebet motiivi, saanuks tollases paranoiaõhustikus tõlgendada ka kolhoosikorra mõnitamisena. Toavihikutes on mitmed triviaalsed argiteated varustatud „viidetega“ Stalini teostele, samuti on ikooniliste marksismi-leninismi klassikute loetelu täiendatud enda nimedega.

Nii mõnegi Katanga kalendrilehtedele jõudnud arginalja avalikustulek võinuks lõppeda kurbade tagajärgedega. Iseäranis meeleolukas näide on sissekanne 4. maist 1947. Selle päeva lehele on trükitud: „Surmati Viktor Kingissepp, eesti võitleva töörahva juht. 1922“, mida katangistid on illustreerinud ristatud säärekontidega pealuu ja lausega „Surm on patu palk“.¹¹¹ Vähe sellest, samasugune loosung rippus ka toa seinal. Tegu ei olnud siiski kontrrevolutsioonilise rühmituse vandenõuga, vaid pigem juhusliku nalja võimendumisega. Ülo Tedre mälestuste kohaselt oli koolnukontidel algselt praktiline otstarve:

Meil oli toas viis tulevast arsti, ja nad kaevasid välja ühe 1941. aastal surma saanud sõduri. Oli ta venelane või oli ta sakslane, ei tea. Poisid töid igatahes pealuu ja kondid Tartusse, sest nende järgi oli hea luustiku termineid õppida. Kui esimene semester läbi sai, panime sääreluud seinalle risti ja kõrvale loosungi „Surm on patu palk“. Teisele poole, kuna oli tšekiaeg, kirjutasime ladina keeles *aqua et panis – vita canis* (leib ja vesi on koera elu). Mäletan, kui internaatide ülemkomissar tuli tuba üle vaatama, luges ta seda oma väänatud keeles ning ütles: Poisid, võtke see ingliskeelne loosung maha! Muidugi jätsime selle üles.¹¹²

Ajastu eluolulises kontekstis on sõnal „patt“ ka maisem tähendus – nimelt kutsuti tubades kasutatavaid, seejuures rangelt keelatud elektriseadmeid patukateks.

Kui avalikus ruumis, aga ka internaatide punanurkades olid seinal tõsised loosungid, olidki tubade loosungid ja pildid märksa mitmekihilisemad. 5PK toa seinal rippus hüüdlause „Kõik jõud selleks, et saada heaks kodanikuks!“. Kontrollid olid selle hüüdlausega rahul, ent tegelikult pandi loosung üles pärast kinokülastust, kui nähtud filmist selgus, et ainult abielus inimene olevat hea kodanik.¹¹³

Tartu üliõpilaselu lahutamatuks koostisosaks on igal ajal olnud satiirilised näitemängud, olmeeparoodiad ja arginaljad. Sellised episoodid lahutasid tudengite meelt ka 1940. ja 1950. aastatel. Nii käisid „kolhoosnikud“ jaamas¹¹⁴ pakkidel järel ühises rongkäigus ja kandsid saabunud vineerkaste „eskordi saatel“ piduliku protsessioonina

¹⁰⁹ H. Palamets. Lugusid vanast Tiigist, lk 34.

¹¹⁰ TÜR käsikirjakogu, 141.1.84, l. 112, I. Tammekand H. Palametsale, 1982.

¹¹¹ ÜAM_1626: 1 Ar, l. 128, Katanga lauakalender, 1947.

¹¹² K. M. Rooleid, A. Niinemets. Raamatud kipuvad folkloristi kodunt välja sööma, lk 135–146.

¹¹³ H. Palamets. Lugusid vanast Tiigist, lk 181–182, E. Liiv H. Palametsale, 1986.

¹¹⁴ Bussiga saadetavad pakid sidus bussijuht sõiduki katusel ja jaotas need Tartus pakke ootavatele saajatele laiali. Vestlus Heli Ojatiga, 20.03.2025.

peahoone eest läbi.¹¹⁵ Katanga poisid armastasid oma toas korraldada hoogsaid pidusid, mille lärm sundis ühiselamu komandanti korduvalt kontrollima tulema. Eest leidis ta aga alati vagura seltskonna ontlikult piima joomas.¹¹⁶

Kummagi toa elanikud ei saanud ega püüdnudki oma argielus erilist privaatsust luua. Toad olid läbikäidavad ja ukсед tavaliselt lukustamata. Lauakalendrit ja toavihikuid hoiti avalikult laual, neid võisid lugeda ka juhuslikud sisseastujad. Kuigi toas võis vedeleda ka raha koos juhisega toitu osta, ei jäänud elanikele meelde „juhusseid, et keegi meie lahkeid õpetusi oleks kuritarvitanud“.¹¹⁷ Usalduse püsimine oli eriti kriitilise tähtsusega Katanga õpingute lõpu- ja 5PK ülikooliaja algusaastatel, mil nn rahvavaenlaste ja kodanlike natsionalistide vastased kampaaniad olid haripunktil. Mõlemal sõpruskonnal õnnestus lõpetada TRÜ „kadudeta“, kusjuures Katangasse kuulunud Uno Nigesenil läks isegi korda varjata oma soomepoisi-minevikku.¹¹⁸ Küll sattusid „põrsad“ veidi enne kõige hullema aja lõppu kriitilisse olukorda:

1953. a. kevadel suri Stalin [- -] kui me ühiselamu köögis süüa tegime, siis kartuleid koorides kasutasime ajalehte ja koorisime selle ajalehe peale, kus oli Stalini pilt. Ja koos kartulikoortega viskasime selle prügiambrisse. Järgmisel päeval oli kohutav pahandus: te viskasite meelega Stalini pildi prügiambrisse. Muidugi leidis näpuga näitajaid ja nii saadi teada, et just Viie Põrsa Kolhoos oli eelmisel õhtul süüa teinud ja kartuleid koorinud. Tuli käia haldusprorektori juures, kes ähvardas meid Stalini pildi reostamise eest ühiselamust välja heita. Kuidagi läks aga nii, et aeg parandas haavad ja keegi ei pidanud ülikoolist lahkuma.¹¹⁹

Võib arvata, et kui intsident (või kaebus) oleks juhtunud Stalini eluajal, oleksid tagajärjed olnud märksa karmimad.

Kokkuvõtteks

Nii Katanga kui ka Viie Põrsa Kolhoosi ülikooliaegne sõprus jäi püsima aastateks, suheldi regulaarselt ja käidi läbi perekonniti, säilitati fotosid ja dokumente.¹²⁰ Nii Katanga kui 5PK tudengitest said hilisemas tööelus silmapaistvad eksperdid ja tuntud avaliku elu tegelased, mitmest (Raivo Toots, Raiot Silla, Laine Peep, Ellen Liiv) suurte asutuste juhid. Tudengiaja piiripealsed ühisaktsioonid jäid minevikku, aga oskus Nõukogude rusuva tegelikkusega mitte üksnes toime tulla, vaid end ka valitsenud olude arvel lõbustada, oli kahtlemata väärt kapital. Õpiti, kuidas manööverdada ametlike normide, kodust kaasa saadud väärtuste ja noorte omase julge mängulisuse vastuolulises maailmas, olla paindlik ja leidlik. Ühismajandamine oli

¹¹⁵ TÜR käsikirjakogu, 141.1.84, l. 113, I. Tammekannu kiri H. Palametsale, november 1982.

¹¹⁶ Külli Rohti e-kiri, 18.03.2025.

¹¹⁷ TÜR käsikirjakogu, 141.2.199, l. 114, I. Tammekannu kiri H. Palametsale, november 1982.

¹¹⁸ Uno Nigesen teenis Soome armee 200. jalaväerügemendis 1943–1944.

¹¹⁹ A. Pärtelpoeg. Laine Peep: direktiss, lk 51.

¹²⁰ TÜR käsikirjakogu, 141.2.3–4, H. Palametsa sõpruskonnaga Katanga seotud meenutused, kirjavahetus, fotod jm 1946–2016; autori vestlused Liina Keskküla ja Karin Hangoga jaanuaris 2025 ja Maris Langi ning Heli Ojatiga märtsis 2025.

ratsionaalne argistrateegia, kuid internaaditubade subkultuur lõi ohtlikus ja eba-kindlas õhustikus, perest kaugel elades, noortele ka sotsiaalse ja emotsionaalse turvavõrgustiku. Vastukaaluks avalikus sfääris valitsenud kahtlustuste, süüdistuste ja usaldamatuse õhustikule püüti omakeskis luua noorusele omase optimismi ja veidi muretu süüdimatusega turvalisemat ja usalduspõhisemat mikromaailma.

1940. aastate lõpu ja 1950. aastate alguse akadeemilises noortekultuuris oli palju hübriidsust: paratamatu, kuid osalt teeseldud nõukoguliku elu omaksvõtt tähendas, et rituaale tehti kaasa, retoorika õpiti ära, kuid isekesis pöörati see sageli paroodiaks või lausa karnevaliks. Näeme vanade traditsioonide (kalendripühad, akadeemilised kombed) osalist jätkumist „pealiskihil“ all, kuid selle kõrval levis ülikoolis vabatahtlik-sunniviisiline kollaboratsioonism. Ometi ei kasvanud ka hilisematel kümnenditel võõrvõimu „pabermantel“ kunagi täielikult eesti üliõpilaste ihusse – sellesse käristati auke, kuni rüü lõpuks tolmuks pudenes.

Tänan Karin Hangot, Liina Keskiäla ja Maris Langi, kes on hoolikalt säilitanud Viie Põrsa Kolhoosiga seotud dokumente ja fotosid, olid lahkelt nõus neid jagama ning suulisi mälestusi vahendama. Samuti tänan Külli Rohti ja Heli Ojatit täiendava info eest.

Valitud sissekandeid Katanga lauakalendritest

1947

6. veebr. Tagasi Tallinnast. Tuba oli kylm ja pime. Temperatuur lähedane absoluutsele nullile. Pooled puud põletatud, elektripirn virutatud. Oli kylm ... oli kole kylm.

7. veebr. Valitseb kole kylm. Puud on normeeritud! Nilgo istub toas palituga. Kõetakse põlevkiviga.

9. veebruar. Põlevkivi toomine läbi venelaste aia. METSATÖÖ AKTSIOON VALLIKRAAVIS.

24. veebruar. Vett ei ole. Lume sulatamine.

26. veebruar. SININE IME! Nilgo sai ahvi¹²¹. TUMESININE IME! Ta laskis ka teistel loomakest sügada.

9. märts. Kallis lõuna Hornis.¹²²

4. aprill. Nix, Nelik, Pala hommikul kell 6 jaama komandeeringutesappa! Ometi jäid piletitest ilma!

¹²¹ Kodust saadetud toidupakk; sügamine = toidust osa saamine.

¹²² Eesti ajal restoran Du Nord, mis asus alates 1933. aastast A. Hornile kuulunud Kuperjanovi 5a (1934. aastani Maarjamõisa 5a) asunud Nikolai Kusmini projekteeritud maja 1. korrusel. Nõukogude ajal söökla nr 8, hiljem söökla Edu. Stalini ajal peeti Horni kõige viisakamaks ja puhtamaks söögikohaks. Tegu oli nn kommertssööklaga, kus toidud olid kallid, kuid ei nõutud toidukaarte.

11. aprill. Puidu organiseerimine.
27. aprill. Hall, udune pühapäev. Palamets + Vilgo, Toots + Silla käisid tunglaid tegemas.
15. mai. Õhus on elektrit – aga elekter ei põle!
24. mai. Tuba nagu džungel. Suur kaskede toomine.
31. mai. Loengud lõppesid. Spinninguga roti pyydmine. Toidukaarte sai! Õudsed sabad.
3. juuni. Õine rotijaht. Nilgo seiklused rotiga. Rott Pala voodis. Rotid Nilgo voodis.
10. juuni. Poest sai kombut! Nilgo ja Nix raiusid puruks histoloogia mao.¹²³
22. juuni. Suur hommikune rotijaht. Rott hüppas aknast alla!
31. august. Kurb pyhapäev. Katanga rahvas aeti intrist välja ja saadeti rändama mööda Tartut. Vaimud duellisid rapiiridega allkorral [- -] Katanga hankis omale uue 7-mehe toa ja sai uue toakaaslase. Tytarlapsed asusid Katangasse elama. [- -] Tedre ja Palamets olid neiu K pool kella-viie-pannkoogidineel. [- -] Õhtul kustus elekter.
1. september. Õudne toidukaartide saba... Teatav auto tyhjendas maja WC-d. Jube-dat lehka oli kogu maja täis.
4. september. Kolimine Tiigi tänava internaati!
9. september. Keelati: üleval ei tohi wc-d kasutada ega end peseda.
1. oktoober. Jagati toidukaarte, aga palju inimesi jäi ilma. Üldine kaardibyroo kirumine. Suur vaidlus kas inimsöömise poolt või vastu. Toots + Palametsa oiva-line kulinaarkunsti tipp – vahuline ja õhuline kartulipuder. Eskimo unelm ja hörksa maitsega soust. Saucage¹²⁴ de Tootsello. Lubati toole ja taburette ... aga ainult lubati, hea seegi. Varem isegi ei lubatud ja sai ka läbi. Mis meil nüüd enam viga!
22. oktoober. Komandant korraldas intris läbiotsimise ja konfiskeeris tohutult elektri-keetjaid.
18. november. Elektrit ei ole ikka veel! Tedre tassis ahvi. Rahakurss tõuseb...raha langeb. Sabad, sabad!
2. detsember. Internaadis oli karistuskoosolek. Raha kurss tõuseb ja langeb ikka veel!

¹²³ Arstitudengid sooritasid histoloogia eksami. Väljendit „raiuda puruks ... madu“ kasutati ametlikus propagandas kapitalismi või vaenulike riikide vastase võitluse kujundina.

¹²⁴ Vorst inglise keeles, mis on kombineeritud prantsuskeelse järelliitiga. Tallinna 7. keskkooli lõpetanud noormehed valdasid mitut võõrkeelt, sest olid enamiku kooliajast õppinud Westholmi gümnaasiumi õppekavade järgi.

6. detsember. Turuhoones tohutu saba. Kolossaalne leivasaba poes.

7. dets. Toots sai pool ahvi kätte. Üldine leivanälg.

14. detsember. UUS RAHA. Raadiokuulamine valvetoas – teade Moskvast, uus raha! Toots kaotas – 720 rbl, Nilgo kaotas 225 rbl, Palamets kaotas 200 rbl, Nigesen kaotas 250 rbl, Tedre kaotas 200 rbl, Silla kaotas 100 rbl. Räägitakse – uus raha olevat nahk-servade, plekknurkade ja suuremate sangadega.

16. detsember. Esimene kaardivaba päev. Suhkur! Kompvekid! Või! Sai! Hurraa! Nilgo joonistas seinale lutikaid ja Pala tappis neid.

24. detsember. Katanga jõulud. Toots ja Muller olid jõuluvanad. Mulleri vastuvõtmine Katangasse ja ristimine. Hilisöine koosistumine Maleniitas¹²⁵.

1948

1. märts. Komandant jahib elektriheetjaid ja tabab ühe triikraua.

11. aprill. Stippi pole ... raha pole toidu muretsemiseks. Leiba ei jätku müügil ... pikad leivasabad võtavad aega. Räägitakse sõja puhkemise võimalustest.

13. september. Ülikoolil pole elektrienergia limiiti. Saadetakse tudengeid Ulilasse turbaid aunatama.

24. oktoober. Veame Emajõe äärest puid.

Detsember. Parteikoosolekul tõstatati küsimus faš. käsilaste ja kulakute lastest ülikoolis + viimne duell¹²⁶, Hiobi¹²⁷ ja Kaalepi dekadentlikud värvid jne.

1949

1. jaanuaar. Hallap-Raud ja Co¹²⁸ hüüavad: „Meie oleme hirmuäratavad inimesed! Meie soovime head uut aastat!“

Märtsi lõpp. Küüditamine, ka intrist.

11. aprill. Lembe võttis üleliia luminaali.¹²⁹

27. aprill. Haldusprorektor Prikk hakkab intris ranget ja bürokraatlikku korda looma. Riigilaenu on õiendamist.

¹²⁵ Ajaloolastest ja filoloogidest tütarlaste tuba Tiigi internaadis, nimi tulenes elanike nimetähedest.

¹²⁶ 1948. aasta detsembris pidasid üliõpilased Ain Kaalep ja Eno Raud ülikooli kohviku ees mängulise duelli kahvlitega. Võimud tõlgendasid seda buršikommete elustamisena, tõusis suur skandaal, mis päädis Kaalepi väljaviskamisega.

¹²⁷ Ellen Hiob (Niit), eesti filoloog ja tudeng.

¹²⁸ Eesti filoloogid Valmen Hallap ja Eno Raud.

¹²⁹ Uinuti ja rahusti. Tollaste tudengite meenutustes mainitakse ka sagedast kofeiini ja fenamiini (amfetamiini) tarbimist eksamite eel, nt Kuue samba kutse 2005, lk 38.

20. mai. Terve rida kontrolle Moskvast ja Tallinnast. Internaadis olev raamatukogu korrastamata fond kolib käterammu abil keldrisse, et teha ruumi tbc¹³⁰ haigetele. Sõštšikov¹³¹ jälitab miilitsaga ärahiivatud raamatuid.

Juuni lõpp – Duellid tudengite ja jaama kaalujate vahel, kes sõjahüüdega „Na vesõ... na vesõ!“¹³² tahavad me pakid kaalule vedada, et seejärel trahvi nõuda üle normi oleva kaalu eest.

17. november. Saime reformpõhjaga uued voodid.

10. detsember. Oodatakse uut küüditamist.

21. detsember. Stalini juubelisünnipäeva tähistamine. Ostsime ... 300-rublase raadio ARZ-49.

1950

26. märts. Puhastus vanade kaadrite hulgas. Karotamme pilt kästi intris maha võtta.

18. aprill. Puhvelilt võeti 10 päeva enne diplomitöö valmimist tema teema Tuglase loomingust – «Rahvavaenlasi me ei uuri!»

5. mai. Muller kujundab suurejooneliselt ühiselamu õue ümber pargiks ... kaaslased astuvad komsomoli.

22. mai. Õhtul intris võimas veesõda, millest komandant tegi ettekande sm Vörsele. Asi läheb seltsimeheliku kohtu alla. Mai lõpul toimubki õppetoas kohtuistung, mis oli pigem kirev ja lõbus estraadiõhtu kui kohtuistung.

23. juuni. On oodata kunstiajaloolaste üleviimist Moskvasse, kuna TRÜ juures vastav osakond suletakse.¹³³

12. november. Suhkrupeetide kiskumine lume alt kolhoosis.

1951

4. jaanuar. Rektoraadis väljaheitmiskomisjoni ees.¹³⁴

20. jaanuar. Paide poisid arreteeriti.

¹³⁰ Tuberkuloosihaigetele.

¹³¹ Mihhail Sõštšikov, TRÜ raamatukogu erifondi juhataja 1946–1951, raamatuhävitamise kampaania juhtfigure.

¹³² „Kaalule, kaalule!“ vene keeles.

¹³³ Seda siiski ei juhtunud.

¹³⁴ Sissekandest ei selgu, kes meestudengitest seal käis.

Valitud sissekandeid Viie Põrsa Kolhoosi toavihikutest

1952

23. märts. Tulin jälle kolhoosi, aga jälle nagu alati selleks, et midagi saada. Seekord oli kolhoosis kommi ja ma vaatan, et kasulik oleks end kauemaks ajaks sisse seada. ... Elagu kommirikas ja külalishahke kolhoos! Alati nälgiv ja kerjav... [toa külalise nimi või hüüdnimi loetamatu – A. K].

29. märts. Nüüd teie poole pöördun ma / Ühe väga hårda palvega, / sest kui ma varsti süüa ei saa / sean otsekohe surema. / Ei magusat küll tahan ma, / vaid lepiksin vaid vorstiga / ja kui seda ma ei saa / pean otsekohe surema / Ei loengul jõua istuda / Kui võitlema pean näljaga / Ja tema vastu ma ei saa / Pean otsekohe surema. L. [Teise käekirjaga]: Sure konn / Mis mul sest on.

[dateerimata]. Täna vaaritati maailmatuma hea munasoust (selle valmistaja karja-farmeri enda sõnad). Majandusülevaade pasun on heas korras. Esimees on vaimust vaene. Tallimeest süüdistatakse aga selles, et ta olevat ära ajanud ratsahobuse. Ja seda veel kevadkülvil eel! Muidu on meie kolhoos kevadkülviks hästi ette valmistatud. Me külvame kaeru, 10 rm suhkrupeedi (või suhkrut), mannat, 20 rm silo, suhkruherneid, viki, soustijahu. Kolhoos on varustatud võimsa tehnikaga: majandusülevaade Dürkopi-masin¹³⁵, karjafarmeri pipraveski, esimehe paberossitoppimismasin ja sehv abistab augulöömismasinaga. Ainult et need masinad on hetkel kolhoosist kaugel, raadius on Kiviõli rajoonist kuni Võruni. Ja paberossitoppimise masin on sõja ajast peale kadunud. Majandusülevaade soovib välgumihklit, mida tal ei ole. Karjafarmeril olla, kuid korra ära, vaja oleks MTJ-i viia, kuid seda asutust meil ei ole. Üldkoosolek otsustas: 1) ettevalmistused kevadkülviks tunnustada olemasolevaks ja 2) panna välja kuulutus, et kolhoos vajab MTJ. 3) majandusülevaade määrati tuletoorjepasunaks.

21. aprill. Mis see on? Reedel saadetakse jahu Võrru ja laupäeval tuleb sai tagasi. Esimees sai raha. Tammekänd sai kardulaid (54 kg). Tammek. tegi liimi¹³⁶, mis küll suurem asi bold. Esimees ja tallimees pistid tursa mauvahele, neil olli soolase isu.

23. aprill. Tere armas kolhoosi rahvas! Täna südamest rotimürgiga kombude eest. ... Palun tulla matusele. Väga paluksin plekkpärja valgete lintidega. Kolme tunni pärast olen ju kolhoosi esimehe sõnade järgi lahkunud siit ilmast. Jah, ilus on surra kui oled veel noor! Igaveseks mälestuseks. Inke Deter¹³⁷

¹³⁵ Õmblusmasin.

¹³⁶ Leem ehk supp võru murdes.

¹³⁷ Inge Teder, kunstiajaloolane, tollal II kursuse ajalootudeng, kauaaegne Eesti Kunstimuuseumi direktor.

1953

12. veebruar. Käesolevaga tõendan, et Laine Juhani t Kose ostis mulle eile punase, hoburehale sarnaneva Leningradis tehtud kammi. Olgu ta tänatud! E. Veskisaar, Teosed III, lk 205.

[veebruar]. Letopiss ehk kaasaegse krooniku vaatlused ja ülestähendused tiisikeride mässust Tartu Riiklikus Ülikoolis 1953. a.

Mässu sügavamad põhjused peituvad nn Kochi batsilli tegevuses Laine ja Intsu organismis. Liikumise otseseks ajendiks oli kõrgemate võimukandjate tsirkulaar tuberkuloosihaigete eraldamise kohta ja sellele järgnev komandandi käsk 5PK kahe liikme viimisest tuppa nr 1. Mässu kandvaks ja juhtivaks jõuks ongi nimetatud kaks isikut, peale selle kuulub neile veel kogu 5PK ja laiade rahvamasside aktiivne toetus. Rahutused algasid 1953. aasta. veebruarikuu 14. päeval, kui intrivanem tegi komandandi käsu teatavaks [- - -]

[Teine käekiri]: Ülestõusu juhtiv kolmik arutab, millal alustada otsustavat rünnakut vaenulikule staabile. Ootamatult ilmub horisondile vihast vahutav vaenulike vägede pealik ja tema alatu, räpane ja müüdav kannupoiss [- - -] Silmanud teineteist, haaravad vaenupooled relvad, asuvad positsioonile ja algab ülestõusu ägedaim heitlus. Vastasrind kasutab võimsat tehnikat, millede vastu ülestõusnute algeline relvastus on jõuetu. Siiski näidatakse üles ennenägematut vaprust, visadust ja vastupanuvõimet, mis väärib jäädvustamist kaasaja parimate valmitegijate ja värsisoperdajate loomingus. Kirjutatakse uus hiilgav lehekülj ajalooraamatusse. Ägedas lahingukäras on aegajalt kuulda hüüatusi: „Kolhoosi eest! Suure Esimehe eest!“ Hoolimata meeleheitlikust vastupanust ja leegitsevast patriotismist lüüakse ülestõusnud siiski tagasi. ... Täies lahingukorras taganetakse trepist alla, niisutades iga trepituhvi (astet) silma-vee ja südameverega. Iga tuhvi eest käib äge võitlus. Otsustatakse surra, kuid mitte alistuda kontrrevolutsioonile. Üksmeelselt materdame kontrrevolutsiooni hüdrat! Tiisikuse lipu all samm-sammult võidule! Hurraa!

[Esimene käekiri]: 23. veebr. k 10.30. Ülestõus leiab vastukaja laiades massides. Tehes järjekordset abi- ja toetusvägede ülevaatust toas nr 1, saime me üldisest poolehoiust eredat tunnistust. Öine vägede ülevaatust lõppes suurenenud kindlustundega blokeeritud kangelaste hinges. Surm formalistlikele kontrrevolutsioonilistele juhtidele! „Kord on pidu ka meie tänavas!“ (Stalin, Teosed X, lk 36).

25. veebruar. LAPSED – kui keegi vajab raha, võtab minu sahtlist piltide ümbrikust. Siis ma sõin teie fossiilset leiba (mul põle änam raha). Ausõna, ta ei ole igast kohast hallitanud ja keskelt läheb nuga sisse kah, sööge teie ka!

8. märts. Pidud algas preemiate jagamisega...Teise punktina oli kavas skulptuuri „Töötav nõukogude ema-kangelane võitluses püsiva ja kindla rahu kindlustamise eest“ avamine. Valiti aupresiidium. Joodi naiste ja kallimate ja aupresiidiumi terviseks. Söödi kiluleiba ja kooki.

23. märts. Jõuaks, jõuaks, stipp mul tulla / Et saaks lapsed suppi süüa, / Kahe käega leiba võtta (Rahvamotiividel)

6. juuni, Dea. Luuletus „Sotsialistliku töö kangelased“. Kõikjal pauguvad vasarad / ja kivid langevad kolinal / Mehed ja naised rutuga / Lähevad maja tegema / Kes palju kive ritta seab / see punalipu endal saab / Ta kangelaseks tehakse / ja palju rahva makstakse

Juuni 1953 [vihikusse kleebitud sedel, autoriks ilmselt mõni „šeffidest“]. Viie Põrsa kolhoosile! Eeskujulike tootmisalaste saavutuste eest premeeritakse teid puhastverd maatõugu orikaga. Käesolevaga antakse see kolhoosi käsutusse. Elagu seakasvatus! Seapraadide Trust.

Oktoober 1953. 5PK Suur Rahvaesimeesissimus lubas oktoobripühadeks likvideerida oma võlgnevused kallima osas. Selle ühiskondliku kohustuse püüab ta täita. Elagu Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 36. aastapäev! Hurraa!

23. detsember. On kuulutatud välja võistlus viienda klassiku nimele. Nimetus omistatakse sellele, kes tõestab veelkord mateeria jäävust. ... Marx-Engels-Lenin-Stalin-Veskisaar, hurraa!

31. detsember. Ja-jah. Uue aasta vastuvõtmine pole mitte nii kerge ja rõõmus toiming nagu see pealtvaatajale võiks paista. Et muudkui tullakse kokku, süüakse, juuakse, kingitakse üksteisele asju, mida sõbratarid ammu on ihaldanud saada, lauldakse, tantsitakse, valatakse õnne jne. Nii lihtsana võib asi näida ainult idealistidele (igat liiki) ja nendele materialistidelegi, kes ei otsi nähtuste klassilisi ja gnoseoloogilisi juuri. Kui aga asuda dialektilise materialismi positsioonidel, on pilt umbes selline: Oh neid neetud koosolekuid ja komisjoniistungeid asja läbiarutamiseks ja teoreetilise selguse saamiseks (vt 5PK, Teosed, 17. köide).

Siis, kui asi on jõutud massidesse ajada, hakkavad need massid liikuma ... Võtame näiteks söögi. Kas on kerge saada kokku korralikku ja igakülgset menüüd, kui kolhoosi majapidamine omab nii tohutud mõõtmed – Virust kuni Võruni, seda koordineerimist, seda kirjade ja notabenede saatmist! Ja siin sõltume me ka iga liiki transpordivahendeist. Bussid, jumalale tänu, seekord väga alt ei vedanud (kui mitte arvestada seda, et Dea, üks vähenõudlik isiksus, ei tahtnud oma teist pakki vastu võtta ja hiljem pidi kärutädile¹³⁸ 4 rbl maksma). Seda hullem on aga lugu rongiga. Vaesed põrsad käivad hommiku kella kuuest alates iga poole tunni järgi jaamas, aga rong ikka ei tule ja me ei saa kätte Kose noort sugulast ega vorste ja värsket liha...

¹³⁸ Suuremaid pakke või nimelisi saadetisi töid bussijaamast internaatidesse kärudega selle pealt teenivad inimesed.

1954

[dateerimata] Seltsimehed! Suurepärase võimalus kraamida täna minu asemel tuba! Palun kandideerida! Töö toimub soodsais tingimustes – küte, valgustus ja toit prii! Ma olen täna 6-ni loengul, siis lähen bussijaama.

Ina: Ei kandideeri, kuna ei anta spetsiaalset tööriietust. Nõuan presentpükse ja kaitseprille. Laine: Ei avalda soovi, sest oman kõrgemat kvalifikatsiooni. Ina: Kandideeris sm Veskisaar. Kandidatuur arutati läbi, leiti olevat sobiv. On varemgi töötanud sellel töökohal.

Kolhoosi kaader täieneb: vennalike ametiühingute esindaja – sm Sekretär. Punase Risti ja Poolkuu Seltsi esindaja – sm Siilivask.¹³⁹

5. mai. Käesolevaga avaldan soovi hakata kolhoosi mororgiks. Ühtlasi keelan kõikidel kolhoosnikutel tegelda meesterahvastega, minust endast ei maksa rääkidagi. Nüüd tuli siia üks vana tobu ja mina pean temaga oma kallist aega raiskama ... Sööge, lapsed, kõhud täis. Liha on veidi kõva, aga naabrinnad võtsid patuka¹⁴⁰ ära.

7. november. Kell 15.32 lõppes Kolhoosi Sammassaalis toimunud Suure Oktoobri-revolutsiooni 37. aastapäevale pühendatud kartulibankett. Päev lõppes tantsukursustega Tähtvere pargis.

1955

25. märts („Edasit“ lugedes). Kui ma olen kord kolhoosi esimees / minu loomafarm siis sammub kõige ees / siis mind inspireerib lehmalauda hais / ja mu buduaaris vaasides on mais! / Igast metsast, pargist teen ma uudismaad /... / maisisilost iga lojus saab ju hästi süüdnud / seda otsustas vist jaanuaripleenum.

Mai 1955, Ellen. Te saate aru: ma ei taha seda / et lahku läheb põrsaste kolhoos / et enam pole kõva jutuvada / ja kohvipoodi sammumisi koos / ... / ja näljahäda enne stippi suur / Dea-Intsu voodist-tõusu-protseduur / [- -] / Kuid nüüd on jäänud ainult viimne kevad / Pea orjaturg meid julmalt lahutab / Meist peaksid seda teadma nemad / kui palju minule see seltskond tähendab.

¹³⁹ Ajalootudeng Karl Siilivask, üks kolhoosi „šeffidest“, hiljem juhtiv nõukogude ajaloolane, akadeemik.

¹⁴⁰ Väike elektripliit, mille kasutamine oli internaadis keelatud.